

Braco Kovačević

NEOLIBERALNA HEGEMONIJA

BRACO KOVAČEVIĆ
NEOLIBERALNA HEGEMONIJA

Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska,
socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja

Izdavač:

Evropski defendologija centar za naučna, politička,
ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i
kriminološka istraživanja, Banja Luka

Za izdavača:

Prof. dr Duško Vejnović

Recenzenti:

Akademik, prof. dr Slavo Kukić

Prof. dr Ivan Šijaković

BRACO KOVAČEVIĆ

**NEOLIBERALNA
HEGEMONIJA**

Banja Luka
2019.

SADRŽAJ

<i>PREDGOVOR</i>	7
1. Neoliberalna doktrina.....	13
2. Neoliberalne institucije moći.....	31
3. Desuverenizacija i erozija socijalne države.....	63
4. Neoliberalizam i hegemonija.....	87
<i>LITERATURA</i>	119

PREDGOVOR

Ideologije predstavljaju skup određenih ideja i ideala, gledišta i shvatanja, normi i vrijednosti, u kojima su izraženi položaj, htijenja, interesi i ciljevi društvenih grupa. One artikulišu određene, manje ili više, racionalizovane interese i predstavljaju značajnu komponentu oblikovanja identiteta pojedinaca i grupe, njihove svijesti, mišljenja i shvatanja, emocionalnih stanja i predstava. Ideologije su povezane sa interesima klasa, slojeva i grupa, insistirajući na njihovom ostvarenju. U tom pogledu ideologije teže da u sebe uključe i ekonomske, političke i socijalne težnje te, kao bitnu karakteristiku ideologije, upravo treba pomenuti njenu ekonomsku, političku, kulturnu i socijalnu orijentaciju.

Ideje i ideologije su se veoma često koristile kao sredstvo obmanjivanja, manipulisanja pa i ubijanja „neprijatelja“ kao „zla“. Jer, „da bi činio zlo, čovek mora pre toga da zlo vidi kao dobro, ili kao logičan i od svih prihvaćen čin. Takva je, na sreću, čovekova priroda da on uvek nastoji da svoje činove *opravda*. Opravdanja su za Magbeta bila slaba, te on postaje žrtva savjesti... Maštovitost i unutrašnja snaga Šekspirovih zločinaca se zaustavljaju na desetak leševa. Jer, oni nisu imali *ideologiju*. Ideologija! Ona je ta koja pruža opravdanje za zločinstvo i istrajnost neophodnu zločincima. Upravo ova socijalna teorija pomaže zločincu da svoje činove obeli u svojim očima i ušima drugih, da bi slušao ne pokude i prokletstvo već pohvale i poštu. Tako, inkvizitori su se oslanjali na hrišćanstvo, osvajači na veličanje domovine, kolonizatori na civilizaciju, nacisti na rasu, jakobinci (od juče i danas) na

jednakost, bratstvo i sreću budućih pokolenja. Zahvaljujući upravo ideologiji, palo je XX veku u deo da doživi zločinstva milionskih razmera. Zločinstva koja je nemoguće opovrći, zaobići, prećutati. Kako bismo onda mogli biti bezočni da upravo ponavljamo da zločinaca ne može biti? A ko je onda smakao one grdne milione? Bez zločinaca ne bi bilo ni Arhipelaga“ (Solženjicin, 1988: 137-138).

Osvrćući se na „Arhipelag Gulag“, odnosno sistem koncentracionih logora u Sovjetskom Savezu, Solženjicin ističe da je u ime ideologije to ubijanje „neprijatelja“ započelo u Lenjinovo, a nastavljeno u Staljinovo doba.

Različite ideje pretvorene u ideologije imale su za posledicu ubijanje miliona ljudi širom svijeta. Da li je ovo što se događa pod uticajem neoliberalne ideologije samo nastavak jedne (neo)maltuzijanske prakse ubijanja ljudi?

Ideje, ideologije i doktrine, bilo one socijalne, političke, religijske ili ekonomske, mogu snažno da utiču na konstrukciju ljudske i društvene stvarnosti.

Jedna od savremenih doktrina, ideja, pa i ideologija koja zaista izuzetno snažno utiče na ekonomske, političke, socijalne, kulturne i ekološke prilike kako u razvijenim i bogatim državama, tako i u nerazvijenim i siromašnim državama, jeste – *neoliberalna ideologija*.

Za neke teoretičare neoliberalizam i nije ideologija, već ekonomska strategija, ekonomska doktrina i praksa uticanja na ekonomije i politike društva. Ipak, sa idejama tržišnog fundamentalizma koje nameće, neoliberalizam se pokazuje i kao

totalitarna ekonomska, politička ideologija socijalne konstrukcije stvarnosti koja, na jednoj strani, razvija enormno bogatstvo država a, na drugoj, ekstremno siromaštvo siromašnih država i naroda. I dok na jednoj strani u savremenom neoliberalnom kapitalizmu vidimo kako veliki broj ljudi zapada u sve veću nezaposlenost, siromaštvo, glad, bolest i smrt, dotle na drugoj strani, možemo vidjeti glamurozni sjaj bogatstva i moći.

Veoma moćni globalizacijski procesi su doveli do snažnog jačanja neoliberalnog projekta organizovanja društva i, zbog toga, do erodiranja *socijalne države*, odnosno *države blagostanja*. Na mjesto državne socijalne zaštite i socijalnih davanja za kulturu, nauku, zdravstvo, školstvo, neoliberalizam je nametnuo hegemoniju kojom je minimizirao ulogu države u društvu i, pod snažnim pritiskom transnacionalnog kapitala, uveo tržišni princip organizovanja društava koji je doveo do ekstremnog povećanja nezaposlenosti, bijede i siromaštva, pada životnog standarda, stvaranja ogromnih socijalnih razlika između bogatih i siromašnih na globalnom i na lokalnom nivou. Tako se pokazuje da je *globalizacija* istovremeno i *glokalizacija*.

Neoliberalizam se umrežio i involvirao u sva područja ličnog i društvenog života. Na taj način je postao totalitarnom neoimperijalnom hegemonijom koja je obuhvatila ekonomiju, korporativne finansijske institucije, politiku, školstvo, kulturu i medije, muziku i film, časopise, nauku, sport, investije, „pomoći“, obuke i „radionice“, itd. Kao teorijski diskurs i doktrinarna paradigma, neoliberalizam je ostvario *hegemoniju*.

Ova neoliberalna hegemonija se ostvaruje tako što se nameću *i* vrijednosti kao *i* način razmišljanja i vođenja ekonomije, politike, kulture, medija, zdravstva, obrazovanja, sporta, kulture, itd. Na taj način se monopol mišljenja nameće društvenim praksama čime se ostvaruje hegemonija.

Međutim, ekonomski, socijalno i ekološki posmatrano, profitabilno socijal-darvinovski, merkantilistički orijentisana neoliberalna doktrina ugrožava ne samo temeljne progresivne i humanističke vrijednosti, nego i opstanak čovjeka i ljudske civilizacije.

Neoliberalna hegemonija proizvodi velike probleme tako da se, kao što se razvijaju kritički osvrti koji se suprostavljaju globalizaciji kakvu imamo, pojavljuju i kritički osvrti prema neoliberalnoj paradigmi i neoliberalnoj hegemoniji. U tom smislu neki kritički i humanistički orijentisani teoretičari sasvim ispravno smatraju da, iako ne mogu promijeniti svijet u kojem živimo, ipak mogu i moraju da ukažu na pošast recepcije neoliberalne hegemonije.

Ono što je karakteristično za intelektualca jeste to što „na neki način čuva sveto ime *slobode*“ jer je njegova „borba usmjerena protiv bezobzirne volje za uništenjem“ svake moguće kritike „o smislu života“. Intelektualac je odgovoran jer se suprostavlja redukciji života i bilo kakvoj totalitarnoj hegemonijskoj kulturi (Krivak, 2008: 225, 227).

Upravo, to znači da se mora pronaći sasvim drugačija paradigma prije nego što se stvarno suočimo sa katastrofalnim posljedicama prijeteće kataklizme.

1.

**NEOLIBERALNA
DOKTRINA**

Neoliberalizam i liberalizam se nalaze u međusobnoj vezi, mada među njima postoji i određena razlika. Zapravo, *neoliberalizam* je povezan sa *liberalizmom*. Liberalizam je podržavao „lesefer“ ekonomiju sa minimalnim prisustvom države. Tržište je, a ne država, mehanizam regulacije ekonomije. Liberalizam je govorio o ulozi i značaju pojedinca u odnosu na državu, dok „neoliberalizam“ ne, jer on ne prihvata većinu javnih institucija. Liberalizam je bio suprotstavljen državi, osim u smislu da ona bude tehnički servis jačanja tržišta. Neoliberalizam odbacuje potrebu za javnim ustanovama, kao što su, recimo, bolnice; ističe ulogu privatnih škola, privatnih zatvora, medicinskih ustanova, obrazovnih institucija, slobodnog tržišta.

Liberalizam je bio suprotstavljen državi, dok je neoliberalizam suprotstavljen javnom sektoru izuzev jedne njegove značajne tržišne i profitabilne funkcije – *naoružavanja*.

U tom smislu će neoliberalizam artikulirati maglovite i lažne semantičke priče o “demokratiji”, „ljudskim pravima“ i „pravnoj državi“, a zapravo će se naoružavati i davati prvenstvo vojsci i militarizaciji s ciljem kontrolisanja, preuzimanja i kolonizovanja tuđih nacionalnih privreda i njihovih resursa. Neoliberalizmu su potrebni militarizam i rat, borba i pljačka svjetskih resurse preko ekonomskih, političkih, diplomatskih i vojnih saveza i transnacionalnih korporacija. U postupku širenja svoje hegemonije, neoliberalizam kombinuje dvije vrste moći – *meku*, preko institucija i medija preko kojih se širi kulturna hegemonija, i *tvrdu* – ukoliko je neophodno, putem

vojnih pritisaka, „humanitarnih intervencija“ i ratova.

Neoliberalna ideologija je ideologija Zapada, onog famoznog Zapada koji, doista, pored dobrih ima i svoje loše strane.

Kada je riječ o lošim stvarima i stranama Zapada, onda posebno treba istaknuti njegovu „ubilačku“ domenziju. Ovaj „ubilački Zapad“ je „sklon pokoljima koji je izbrisao čitave civilizacije sa lica zemlje“. U cijeloj historiji „nijedna civilizacija nije izazvala toliko smrti kao zapadna civilizacija“, a lista ubijanja naroda, pustošenja kontinenata, rušenja civilizacija i pljačkanja resursa, je veoma dugačka. Zapad „posjeduje monstruoze osobine“ i „izrabljivačke crte“ koje su dolazile do izražaja u „krstaškim ratovima“, kolonijalizmu i imperijalizmu, Prvom i Drugom svjetskom ratu, fašizmu, nacizmu, socijalizmu i drugim „smrtonosnim režimima“. Zapad ima sposobnost dominacije i kontrole, i u tom smislu koristi različita sredstva, „tvrdu“ i „meku“ moć (Droa, 2010).

Koristeći sredstva „tvrde“ i „meke“ moći, neoliberalizam nastavlja univerzalističku misiju sa totalitarnim pretenzijama Zapada. U tom smislu, pored bombardovanja, vojnih i ekonomskih ratova („sankcija“), kao i „humanitarnih intervencija“ i grube pljačke resursa, neoliberalizam koristi i hegemonijska sredstva kako bi ostvario svoju dominaciju. Istovremeno je neoliberalizam i imperijalan i hegemonijalan.

Smatra se da je, kao ekonomska doktrina, neoliberalizam nastao početkom četrdesetih godina XX vijeka u Njemačkoj.

Obično se ističe da je termin *neoliberalizam* (*neoliberalismus*) prvi upotrijebio njemački teoretičar Aleksander Ristov pod kojim je podrazumijevao postojanje snažne države koja će kontrolisati i čuvati tržište (Džesop, 2012: 197).

Navešćemo neka shvatanja pojma *neoliberalizma* i *neoliberalne doktrine*.

U ekonomskom i socijalnom pogledu, neoliberalizam je i ideologija jer „se realizuje u interesu bogatih i moćnih. Oni imaju ogromnu finansijsku (i ne samo finansijsku) moć uz pomoć koje oblikuju politički, medijski i (kvazi) naučni prostor, kako bi se vodila ekonomska politika i javno promovisale vrednosti koje njima odgovaraju. Zbog toga poslednjih godina uglavnom slušamo da je problem nastao jer ljudi ne žive u skladu sa realnim mogućnostima i da se mora ići na dalje *stezanje kaiša* i racionalizaciju radnih mesta (prevedeno sa orvelovskog novogovora: dalja otpuštanja zaposlenih). Mnogo manje se govori o problemu nejednakosti, odnosno neravnomerne i nepravedne raspodele i da rešenje treba tražiti na tom području“ (Dušanić, 2015: 140).

Kao što se vidi, pojam *neoliberalizma* se dovodi u vezu sa interesima bogatih koji preko ovog ekonomske doktrine i ideologije proizvode ekstremne socijalne nejednakosti.

Neoliberalizam je „jedna od varijanti liberalizma“ gdje je „je pojedinac bitniji od svake zajednice“; neoliberalizam je „ekonomsko-političko-pravna i moralna teorija koja privatno dobro smatra bitnijim od bilo kog javnog dobra, odnosno od države“. Neoliberalizam uspostavlja

ekonomiju slobodnog tržišta u kojem se država pojavljuje samo „kao `čuvar slobodnog tržišta`“ (Balj, 2013: 57).

Neoliberalizam štiti interese bogatih pojedinaca, a ne i zajednice; ima za cilj da kontroliše i preuzme nacionalne privrede i njihove resurse i, ako je potrebno, i pomoću rata i „humanitarnih intervencija“.

Neoliberalna hegemonija bogatih država tjera siromašne narode i države u veće siromaštvo nametanjem represivnih mjera *deindustrijalizacije*.

Deindustrijalizacija vodi u još veće siromaštvo. Dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju Pol Krugman je, na tragu mišljenja američkog ekonomiste Frenka Grahama iz 1925. godine, potvrdio da će zemlje, koje se specijalizuju za proizvodnju sirovina opadajućih prinosa, vremenom postati siromašnije od zemalja koje se specijalizuju na području industrijske proizvodnje. Države koje će proizvoditi isključivo sirovine nikako se neće moći razvijati (Reinert, 2006).

Upravo, to radi Međunarodni monetarni fond „*programom strukturalnog prilagođavanja*“ tako što siromašnim zemljama onemogućava da budu industrijalizovane, čime doprinosi povećanju nejednakosti između bogatih i siromašnih. U nerazvijenim državama i zemljama, intenzivni procesi deindustrijalizacije umanjuju mogućnost zapošljavanja, povećavaju bijedu i siromaštvo i smanjuju životni standard što, razumljivo, dovodi do egzodusa i migracija iz tih sredina u razvijene i bezbjednije društvene sredine.

Prema Harviju neoliberalizam je teorija prema kojoj se dobrobit čovjeka ostvaruje

slobodom preduzetničkih aktivnosti u okviru prava privatne svojine, gdje se uloga države svodi na to „da stvori i očuva institucionalni okvir saobrazan takvim praksama. Država, na primer, mora da garantuje kvalitet i integritet novca. Ona, takođe, treba da uspostavi one vojne, odbrambene, policijske i pravosudne strukture i funkcije neophodne za osiguranje prava privatne svojine i da garantuje, i silom ako je to neophodno, odgovarajuće funkcionisanje tržišta“. Osim toga, neoliberalizam pravi „disparitet“ između „dobrobiti svih ljudi“ i „obnove klasne moći“ (Harvi, 2012: 14-15, 106).

Kao i Harvi, tako i Noam Čomski govori o tržišnom fundamentalizmu i tržištu kao centralnoj tački ekonomske, socijalne i političke konstrukcije društva.

Čomski ističe da „najjednostavnija definicija `neoliberalizma` jeste parola `neka tržište upravlja svime`“. U okviru ovog koncepta tržišnog fundamentalizma, država treba da se „bavi formiranjem politike“ koja bi bila „podrška tržišnim aktivnostima“. Upravo, to su mjere koje vrijede za „siromašne i slabe“, ali koje ne vrijede za bogate. Neoliberalni moto je: „ograničimo prava, smanjimo i uništimo socijalno osiguranje, smanjimo propisani minimum zdravstvene zaštite – pustimo da sve to reguliše tržište“. Naravno, „to ne vredi za bogate“ za koje „je država jaka i važna i spremna da uskoči čim se nađe u nevolji, da ih izvuče iz finansijskog škripca. Uzmimo Regana, on je bio ikona neoliberalizma, slobodnog tržišta i slično. Najveći protekcionistički predsednik u posleratnoj američkoj istoriji. Udvostručio je

protekcioniističke barijere pokušavajući da zaštiti nesposobni menadžment Sjedinjenih Država od superiorne japanske proizvodnje. Finansijski je potpomogao banke umesto da ih pusti da same plate ceh. Štaviše, država je za vreme Reganovog razdoblja *ojačala* u odnosu na ekonomiju – i to je ta ikona neoliberalizma... No to vredi samo za bogate – dok za siromašne i dalje vrede tržišni principi: ne očekujte nikakvu pomoć od države, država je problem a ne rešenje, itd. To je neoliberalizam u svojoj suštini“ (Čomski, 2017b: 94-96).

Svojim protekcionizmom bogate države štite svoje ekonomije, a siromašne tjeraju da prihvate nametnute mjere liberalizacije tržišta kako bi neoliberalna ekonomija bez ikakvih problema sasvim nesmetano ulazila na područje ekonomije slabih država i razarala ih.

Neoliberalizam se odnosi na „ekonomske i finansijske politike“ s kraja sedamdesetih godina prošlog stoljeća koje su se počele provoditi „radi beneficija koje je u posleratnom periodu radnička klasa ostvarivala u razvijenim kapitalističkim zemljama. To je značilo: ukidanje kejnzijanske države blagostanja i socijalne sigurnosne mreže (...), odustajanje od opredeljenja za punu zaposlenost i državnih subvencija industriji, fleksibilna tržišta rada uz istovremeno ukidanje sindikalnih i demokratskih prava kako bi se smanjile plate i različite pogodnosti, privatizaciju državnih preduzeća, poveravanje javnih usluga spoljnim izvršiocima, naplaćivanje javnih usluga gde god je to moguće i finansiranje javne infrastrukture iz privatnih izvora. U takozvanim

zemljama u razvoju, pomoć i zajmovi uslovljavani su prihvatanjem i ovih i sličnih politika koje su postale poznate pod nazivom `Vašingtonski konsenzus`“ (Berč, Mihnjenko, 2012: 268).

Neoliberalna država je klasna država bogatih jer se nalazi u funkciji profitabilnog biznisa, a ne socijalne pravde. Takva država se zalaže za slobodno tržište i privatni biznis, privatno obrazovanje, „slobodno“ organizovanje koje ne dovodi u pitanje postojanje temeljnih mantri neoliberalizma.

Govoreći o suštini neoliberalizma Čomski ističe njegovu ambivalentnost jer su njegova pravila različita za bogate i za siromašne.

Iako neoliberalni teoretičari ističu da postoji „slobodno tržište“, ipak ono u neoliberalnoj ekonomiji i nije sasvim slobodno. Tako, na primjer, „jedni delovi ekonomije Sjedinjenih Država koji su međunarodno konkurentni su planski delovi, oblast koje država subvencionise – kao što su kapitalno intenzivna poljoprivreda (koja ima državno garantovano tržište kao meru predostrožnosti u slučaju da dođe do viškova); ili visokotehnološka industrija (koja je zavisna od sistema Pentagona); ili farmaceutska industrija (koja je masovno subvencionisana državno finansiranim sredstvima). To su delovi ekonomije SAD koji funkcionišu dobro. Ako pogledate istočnoazijske zemlje koje su navodni veliki ekonomski uspesi, - znate već, ono o čemu svi govore kao o trijumfu slobodnotržišne demokratije – one nemaju čak ni najdalju vezu sa slobodnotržišnom demokratijom...“ (Čomski, 2017a: 33-34).

Ideologija tržišnog fundamentalizma koju propagira neoliberalizam bogatima donosi korist, ali ne i siromašnima.

Zato se može reći da tzv. „slobodna trgovina“ nije slobodna zato što moćni prisiljavaju siromašne da njihova roba slobodno ulazi na njihov ekonomski prostor. Naravno, kao konkurentnija i sa manjim cijenama, uvezena roba potiskuje prodaju domaće robe, čime se proizvodnja i ekonomija siromašnih zemalja razara.

Da bi preko neoliberalnog koncepta „slobodne trgovine“ bogati mogli da jednostavno eksploatišu siromašne, proglasili su „slobodnu trgovinu“ svojevrsnom „moralnom doktrinom“ i svojevrsnom religijom. „Slobodna trgovina je religija našeg doba. S njenim rajem u vidu globalne privrede, slobodna trgovina dolazi zajedno sa širokim analitičnim i filozofskim obrazloženjem. Za iznošenje njenih teorema koristi se viša matematika. Međutim, u završnim analizama slobodna trgovina je manje ekonomska strategija nego što je moralna doktrina. Iako se pretvara da je vrednosno neutralna, zapravo je suštinski pokreću određene vrednosti. Ona pretpostavlja da je najuzvišenije dobro – kupovina, a da su pokretljivost i promena sinonimi za napredak. Prevoz kapitala, materijala, robe i ljudi ima prednost nad autonomijom, suverenošću i, uistinu, nad kulturom lokalnih zajednica. Radije nego da propagira i održava društvene odnose koji stvaraju jednu uzbudljivu zajednicu, teologija slobodne trgovine usmerava naše ponašanje oslanjajući se na

usku definiciju efikasnosti“ (Moris, 2003: 223-224).

Inkorporirajući se u sve strukture društava, neoliberalizam postaje dominantnom, ali opasnom i destruktivnom doktrinom.

Neoliberalna doktrina se zasniva na nekolicini postulata, od kojih su svakako najznačajniji oni koji se odnose na privatizaciju, liberalizaciju, deregulaciju i fiskalnu, finansijsku restrikciju javne potrošnje.

Kada je riječ o *privatizaciji*, neoliberali smatraju da sve što se nalazi u državnom vlasništvu treba privatizovati, državu osloboditi bilo kakvih troškova njihovog održavanja i te troškove prebaciti na privatni sektor i stanovništvo. Glavna institucija globalne finansijske moći koja podržava neoliberalni koncept globalizacije je Međunarodni monetarni fond koji, kao neophodan uslov za dodjeljivanje kredita, upravo uslovljava prihvatanje *programa strukturalnog prilagođavanja* sa mjerama privatizacije, liberalizacije, deregulacije i finansijske restrikcije. Nekada su vlade raspolagale vlasništvom nad kapitalnim investicijama i krupnim državnim preduzećima, poštanskim i telekomunikacionim, putevima, željeznicama, industrijskim preduzećima, infrastrukturnim prostorima. Međutim, neoliberalni ekonomski koncept želi sve to da privatizuje.

Da bi države dobile ne baš povoljne zajmove, Međunarodni monetarni fond pred njih postavlja određene uslove. U tom smislu im „nameće `liberalizaciju`: privredu otvorenu inostranom mešanju i kontroli, veliko smanjenje društvenih usluga i programa, itd. Ove mere

stavljaju vlast sve čvršće u ruke najbogatijih slojeva i stranih investitora (‘stabilnost’) i utvrđuju klasično dvoslojno društvo nerazvijenog sveta - jedan sloj su super bogati (uz jedan broj prilično dobrostojećih ljudi koji im služi), a drugi čini ogromna masa osiromašenih, napaćenih ljudi“ (Čomski, 1999: 36).

Pored privatizacije, neoliberalni doktrinari ističu i značaj *liberalizacije* ekonomije i tržišta što, u stvari, daje mogućnost konkurentnijim stranim kompanijama da guše nacionalne kompanije siromašnih i nerazvijenih zemalja i da na taj način ostvaruju kontrolu njihovih privreda. Dakle, liberalizacija, sa svoje strane, omogućava tehnološki konkurentnijim proizvodima da nesmetano ulaze na tržište nacionalnih ekonomija, tako da privreda tih ekonomija počinje da se urušava. Za posljedicu je ova neoliberalna mjera dovela do smanjenja kupovne moći stanovništva, razaranja domaće ekonomije i zatvaranja domaćih kompanija. Mjere liberalizacije trgovine i tržišta kapitala omogućavaju razvijenim zemljama i njihovim tehnološki superiornim ekonomijama dominaciju nad nacionalnim ekonomijama. Liberalizacijom tržišta kapitala omogućava se slobodni protok kapitala, ukidanje uvoznih tarifa zaštite domaće proizvodnje, zatim ukidanje kontrole nad stranim investicijama, što omogućava dominaciju strane nad domaćom proizvodnjom. Osim toga, snižavanjem poreza na dohodak korporacija stavlja domaće kompanije u diskriminirajući podređeni položaj. Kupovna moć potrošača počinje da opada, a domaća ekonomija da se raspada.

Mjera *deregulacije* se odnosi na to da se državama uskraćuje finansijska i monetarna suverenost, jer su one, pod pritiskom globalnih finansijskih institucija i korporacija, prinuđene da ukidaju propise kojima bi štatile domaću proizvodnju i ekonomiju. Pod pritiskom korporacija, nacionalne države su morale ukidati propise kojima su štatile domaću nekonkurentnu proizvodnju i tako omogućile konkurentnim stranim firmama ulazak na domaće tržište (*slobodno tržište*) i ubiranje profita.

Kao kolonijalna sila, Velika Britanija koja je eksploatisala sirovine kolonija, zagovarala je i nametala ekonomsku doktrinu *laissez faire*, tj. doktrinu „nevidljive ruke“ tržišta kao mehanizma regulisanja odnosa između ponude i potražnje, a izvan dometa djelovanja države i njenih intervencija na tržištu. Mada neoliberalne apologete liberalizacije tržišta i ekonomije inzistiraju na deregulaciji kako bi tržište moglo sasvim slobodno da funkcioniše, ekonomski kritičari neoliberalizma nam pokazuju da je čin uspostavljanja slobodnog tržišta u Engleskoj bio potpuno planski i sasvim regulisan proces koji je realizovan upravo donošenjem zakona upravo pod snažnim nadzorom i kontrolom države. Tako se pokazuje da je neoliberalni diskurs o „slobodnom tržištu i ekonomiji“ zapravo obmana jer je uspostavljanje tzv. „slobodnog tržišta“ bio državni projekat, a nikako nekakav prirodni proces razvoja tržišne ekonomije.

I, na kraju, mjera *fiskalnih restrikcija*, odnosno „*redukcije*“ obavezuje na smanjenje izdvajanja za nauku, obrazovanje, kulturu,

umjetnost, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, kao i na smanjenje plata u državnim službama uvođenjem “mjera štednje”, te tzv. „zaleđivanjem“ i „kresanjem“ plata zaposlenim u „javnom“ sektoru. I dok je podrška obrazovanju u razvijenim zemljama veoma izražajna, dotle je ona, upravo pod pritiskom neoliberalnih institucija moći, u nerazvijenim zemljama minimizirana.

U razvojnoj strategiji usmjerenoj na izvoz, Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka insistiraju na privatizaciji državnih preduzeća i umanjenju podrške državnom obrazovanju, kulturi, nauci, zdravstvu, medicinskoj i socijalnoj zaštiti.

Ove neoliberalne mantre su države, koje traže zajmove i kredite od strane globalnih finansijskih institucija moći (Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke), dužne prihvatiti putem tzv. *Programa strukturalnog priolagođavanja* i *Vašingtonskog konsenzusa*.

Nametanjem navedenih mjera, neoliberalni kapitalizam postaje neokolonijalan i neoimperijalan.

*

*

*

*

Kapitalizam je uvijek bio destruktivan, ali je u periodu neoliberalnog razvoja zadobio apsolutističko-totalitarističku dimenziju. U njemu je sve, kako na stvarnom ili realanom području, tako i na simboličkom planu - roba. On je i *totalitaristički*, zato što je sve sebi podredio i podvrgao. Jer, „koga bi tradicionalni totalitarizam uspeo ikada da u džepove svojih podanika ubaci mobilni telefon? Koga bi diktatura, crvena ili crna, bila u stanju da evidentira u kartoteci sve svoje podanike, kao što se danas `slobodno` dešava sa *social network*-om?“ Upravo, u tome uspijeva „apsolutističko-totalitarni kapitalizam“ i reprodukuje se „prema fleksibilnoj formi slobodnog prihvatanja sistemskog nameta od strane njegovih jadnih socijalnih atoma, prinudnih članova društva kojim se potpuno upravlja“. Sve je to moguće jer se „na planu intelektualne proizvodnje, razvodnila (se) `nesrećna svest` i, na mesto dijalektičke klase buržoazije, ušla globalizovana i apoloidna klasa koja nije više buržajska, već ultrakapitalistička, sklona da voljno prihvati `politeizam vrednosti` i način života unutar `gvođenog kaveza` idolopokloničkog monoteizma tržišta. Rastapanje saveza između buržajske `nesrećne svesti` i borbe za priznanje ropskog rada, dijalektički se preobraća u inertno prihvatanje sveta na kapitalističkoj osnovi kao netrascendentnog horizonta („nećeš imati drugog društva do ovoga!“; eto kapitalističke dogme kao religije). Ona ne poznaje više nikakav društveni otpor (nema klase koja će se projektovano suprostaviti), niti političku opoziciju (desnica, levica i centar imaju istu ultrakapitalističku viziju sveta), niti filozofsku

delegitimizaciju (osim retkih izuzetaka, intelektualaca, lišeni `nesrećne svesti`, danas su `ucelovljeni` - u gramšijanskom smislu – u važeći sistem)“. Društvo je totalno supsumirano „pod kapitalom koji je postao totalitet: taj totalitet kapilarno zasićuje svaku ćeliju postojanja, proizvodnje i imaginarnog, čineći *eo ipso* nemogućom svest o kontradikcijama koje on neprestano proizvodi i o projektovanju različitog i boljeg sveta“ (Fuzaro, 2013: 25).

Neoliberalni kapitalizam je *totalitarni eksploatatorski kapitalizam*.

Razvio je industrijski sistem i tehnologiju, proširio izvjesnu demokratsku praksu i liberalne vrijednosti, ali ne zadovoljava istinske, autentične ljudske potrebe. Njegov pojam *čovjeka konkurencije* se odnosi samo na to da „maksimalno uveća svoje bogatstvo i moć“ utemeljenim na „tržišnim odnosima, eksploataciji i socijalnoj kontroli“. Zato je ovaj kapitalizam u potpunosti amoralan, „nečovječan“ i „nepodnošljiv“ (Čomski, 2017a: 171).

Globalne finansijske institucije moći, od kojih posebnu ulogu, značaj i moć imaju Međunarodni monetarni fond i Svjetska banka, ali i Svjetska trgovinska organizacija, kao i druge globalne institucije moći, uspješno provode neoliberalnu ideologiju preko mehanizama kao što su *Vašingtonski konsenzus* i *Program strukturalnog prilagođavanja*. Pomoću ovih instrumenata globalne finansijske institucije moći neoliberalnog kapitalizma ucjenjuju i uslovljavaju države da ih prihvate kako bi dobile neophodne zajmove i „pomoć“.

Na taj način dužničke države bespogovorno prihvataju surove mjere kao što su privatizacija, deregulacija, liberalizacija trgovine i tržišta kapitala, te finansijska restrikcija „javnog sektora“.

Tako se pokazuje da je neoliberalizam jedna surova ekonomska doktrina i ideologija koja favorizuje proizvodnju *profita*, a potpuno guši i redukuje zadovoljavanje autentičnih ljudskih *potreba*, ali ne bogate manjine, već ogromne siromašne mase stanovništva.

Sama priroda neoliberalne države je *merkantilistička*; neoliberalna država je *merkantilistička država*.

Velikoj ekonomskoj krizi, kroz koju svijet upravo prolazi, prethodio je dug period postepene erozije kapitalističkog morala. Uprkos jasnoj vidljivosti ovog fenomena, u analizama uzroka koji su doveli do današnje krize ova se tema uglavnom ne otvara. Odnos ekonomije i etike oduvijek je bio važan za funkcionisanje ekonomskog sistema. Razvoj kapitalizma Veber velikim dijelom vezuje za specifičnu etiku protestantskih denominacija nastalih na osnovama kalvinizma. Kapitalista „protestantskog kova“ skroman je, asketski orijentisan, vrijedan, častan i socijalno odgovoran. Njegov moto bi se mogao svesti na stav da je „poštenje najbolja politika“. U ovakvom kapitalističkom univerzumu etika nije samo stvar pojedinca, njegove vjere i savjesti. Nad ličnim moralom bdi i vjerska zajednica kojoj preduzetnik pripada, a pripadnost zajednici je potvrda njegove čestitosti i garancija svima koji sa njim stupaju u poslovni odnos, dok je izopštenje iz zajednice vjerovatno i kraj poslovne karijere. I pored pohvale

protestantskoj etici, Veber piše da se to puritansko osjećanje života mijenja i da je njegova duhovna podloga sve tanja. Umjesto na vjeru i savjest, preduzetnik se, farisejski, sve više oslanja samo na zakone. Veber proročki skicira lik novog kapitaliste koji se polako pojavljuje: „Ljudi od struke bez duha, ljudi od uživanja bez srca; ovo ništavilo uobražava da se popelo na ranije nikada nedostignut stepen humaniteta“. Novi kapitalizam je gramziv i prije svega amoralan nego nemoralan. On se danas ne oslanja na vjeru, savjest ili etiku, već na advokate. Takav mentalni sklop dobrim dijelom preovladava u svijetu velikih korporacija i finansijskog sektora. U savladavanju današnje krize sve oči uprte su u ekonomsku politiku. Moglo bi se dogoditi da je izlaz iz ovog ambisa podjednako na strani etike koliko i ekonomije. Poslovne i političke elite polagaće ispit, ne samo menadžerske i ekonomske veštine, već i ispit ljudskosti i mudrosti. Ako je suditi po retorici koja ovu krizu prati, najveći broj zapadnih, ali i istočnoevropskih društava je nespreman za taj ispit (Katić, 2008).

Strogim nametanjem svojih mjera, neoliberalizam postaje ideologija neoeksploatacije, a neoliberalna država se pokazuje kao klasna država bogatih jer se nalazi u funkciji biznisa, a ne socijalne pravde. Posebnu ulogu u ovom postupku projektovanja socijalne stvarnosti imaju neoliberalne globalne institucije moći.

2.

**NEOLIBERALNE
INSTITUCIJE MOĆI**

Globalne neoliberalne institucije moći, kao što su Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, kao i Svjetska trgovinska organizacija, posebno insistiraju na privatizaciji ekonomije i liberalizaciji tržišta.

Od 1990. godine je američka vlada nastojala da Međunarodni monetarni fond bude globalna institucija koja će kontrolisati ekonomiju Rusije i zemlje bivšeg Varšavskog pakta. Bez obzira na tu intenciju, činjenica je da pored Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetska banka, pa i Svjetska trgovinska organizacija, kontrolišu veliki broj ekonomija i državnih ekonomskih politika.

Naravno nisu samo programi moćnih država i njihovih takođe moćnih institucija stvorile samo te, nego i druge oblike nebezbednosti koje se odnose na osiromašenje država i pogoršanje njihovog ekonomskog, društvenog i ekološkog stanja.

Mnogi primjeri pokazuju posljedice „povećane konkuretnosti i deregulacije po prirodnu sredinu“ nerazvijenih zemalja, „zemalja u razvoju“ i „zemalja Trećeg svijeta“ zbog višedecenijske izloženosti „surovim programima Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) i Svetske banke za strukturalno prilagođavanje“. Veoma izražena potreba za povećanjem produktivnosti proizvodnje je dovela do korištenja ogromnih količina vještačkih đubriva i pesticida koji završavaju u tlu, rijekama i morima zagađujući prirodnu sredinu. Na taj način „program strukturalnog prilagođavanja“ izrazito i „nemilosrdno potčinjava sve ekološke, društvene i, zapravo, moralne obzire

maksimiziranju trgovine“ što za posljedicu ima „vrlo ozbiljne“ ekološke posljedice (Goldsmi, 2003: 120-121).

Da bi dužničke države dobile zajmove od moćnih finansijskih institucija - Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke – u potpunosti moraju prihvatiti tzv. *Program strukturalnog prilagođavanja* i *Vašingtonski konsenzus* a koje se odnose na liberalizaciju, deregulaciji, privatizaciju i fiskalna ograničavanja.

S obzirom da je profit značajniji od ljudskih potreba, posmatrano u ekonomskom i socijalnom smislu, neoliberalne mjere dovode do masovne nezaposlenosti, siromaštva i opšteg pada životnog standarda; neoliberalna eksploatacija dovodi do sve većeg osiromašenja ljudi u državi i stvaranja „*potklase*“ isključene iz institucija društvene moći i zadovoljavanja ličnih potreba. Na globalnom ekonomskom i socijalnom nivou dovodi do ekonomskog i socijalnog jaza između bogatih i siromašnih naroda i država a, takođe, i na lokalnom nivou oštro diferencira stanovništvo na bogate i siromašne. U skladu sa onom Makluanovom da je svijet „globalno selo“ u novoj eri je *globalno* isprepleteno i umreženo sa *lokalnim*.

Nastojeći da provedu svoju neoliberalnu imperijalnu doktrinu kako bi eksploatisale resurse nerazvijenih zemalja, razvijene zemlje preko svojih institucija kontrolišu njihove resurse. Zato i insistiraju na potpunom prihvatanju neoliberalnih mjera liberalizacije ekonomije i ukidanja protekcionizma, te privatizacije, deregulacije i fiskalne restrikcije. Mjerama nametnutog i rigidnog *Programa strukturalnog prilagođavanja* bogati se

direktno mješaju u ekonomije siromašnih, dovode do njenog razaranja i uništavanja, i stavljanja u položaj potpune zavisnosti.

Ostavljajući značajan protekcionistički prostor favorizovanom djelovanju multinacionalnih korporacija, *program strukturalnog prilagođavanja* se pokazuje kao program *nove kolonizacije* siromašnih država i njihovih naroda. To je program preko kojeg „novi svjetski upravljači“ uspješno „održavaju kontrolu korporacija nad državama i narodima“, njihovim ekonomijama, resursima, finansijama, bankarstvom, politikom i pravom (Klark, 2003: 294-295).

Tako se pokazuje da mjere „*programa strukturalnog prilagođavanja*“ sasvim jasno proizvode ekstremne ekonomske i socijalne nejednakosti, na jednoj strani *bogatstvo*, a na drugoj *siromaštvo* ne samo na globalnom nego, isto tako, i na lokalnom nivou.

Kada se ekološki posmatra, onda se može reći da je u neoliberalnom eksploatatorskom kapitalizmu kapital veoma mobilan i jednostavno dolazi na područja jeftinih resursa, a intenzivna i ekstenzivna eksploatacija resursa brzo dovodi do njihovog iscrpljivanja, devastacije i degradacije prirodne okoline.

S obzirom da je utemeljen na surovom instrumenatlizovanom konceptu „*programa strukturalnog prilagođavanja*“ neoliberalizam je doveo do veoma rizičnih ekonomskih, socijalnih i ekoloških posljedica – ekoloških problema zagađenja i devastacije prirodne okoline, kao i povećanja ekonomskog i socijalnog jaza između bogatih i siromašnih, te migracija, itd.

Naravno, to nisu samo jedini problemi pragmatične primjene neoliberalne doktrine i ideologije. Neoliberalne institucije globalne ekonomske, finansijske i političke moći provode diskriminatorSKU i nasilnu neoimperijalnu politiku čije ne prihvatanje podrazumijeva ekskomunikaciju iz međunarodnih „integracija“, uskraćivanje „pomoći“ i lažno optuživanje za protekcionizam. S druge strane posmatrano, prihvatanjem ovih mjera podrazumijeva razaranje domaće ekonomije, ali i države, nacije i kulture. Na taj način neoliberalne države i njihove institucije moći desuverenizuju „građanske“ ili „nacionalne“ države. Famosni *program strukturalnog prilagođavanja* je program strukturalnog nasilja nad nacionalnim državama i njihovim institucijama.

Svjetska banka, Međunarodni monetarni fond i Svjetska trgovinska organizacija, ali i drugi ekonomski, politički i vojni centri moći nameću mjere privatizacije, liberalizacije, deregulacije, i finansijskih restrikcija. To nije ništa drugo nego „najsmrtonosnija ljekarija“ (Naomi Klajn) dovodi do ogromnih ekonomskih, socijalnih i političkih problema – smanjivanja plata, otpuštanje zaposlenih, pada životnog standarda, socijalnih nemira.

Klajnova ističe da su dosta dugo kružile „glasine da međunarodne“ ekonomske i finansijske institucije „petljaju s umijećem“ stvaranja „pseudokriza“ a „s ciljem pokoravanja država svojoj volji“. Čak je i MMF-ov „čovjek“, Dejvison Budo, optužio vlastitu instituciju „za namještanje“ izvještaja „s ciljem razaranja ekonomija siromašnih i nepokorenih država“ (Klein, 2008: 254).

I Džozef Stiglic govori o tome *kako je MMF uništavao države* strategijom „četiri koraka do prokletstva“, na čemu insistira i Svjetska banka za obnovu i razvoj. Kada države traže finansijsku „pomoć“, nameće im se model od „četiri obavezna koraka“:

1. prvi korak je - *privatizacija* koja se odnosi „velika javna i ključna industrijska preduzeća“ kao „kičme privrede jedne zamlje“; mada, ekonomski, socijalno i politički, ne bi smjela da provodi ovaj postupak, „vlada zemlje-žrtve“ pod pritiskom rasprodaje resurse naftne industrije, vodoprivrede, elektroprivrede; s obzirom da ima onih koji insistiraju na ne prihvatanju ove drakonske mjere, prema njima se primjenjuje efikasna mjera koruptivnog lobiranja, kojem se ne mogu oduprijeti lokalne kompradorske političke elite - „možete vidjeti kako im se razogače oči na mogućnost dobijanja provizije ako se u procjeni vrijednosti imovine velikih javnih i ključnih industrijskih preduzeća skine koja milijarda ili bar nekoliko stotina miliona dolara“, kaže Stiglic;
2. drugi korak se odnosi na - *liberalizaciju*; već nakon „uspješno“ provedene privatizacije politički establišment donosi zakone o „liberalizaciji tržišnog kapitala“ tako da investicioni kapital lakše može da uđe ali i da izađe iz „zemlje-žrtve“ kao špekulanstki kapital; taj proces

izvlačenja kapitala je poznat pod nazivom „*krug vrućeg novca*“ – ovaj novac kao „pljačkaški kapital“ ulazi u „zemlju-žrtvu“ ali ne s ciljem stimulanja njene proizvodnje, već zbog „špekulacije nekretninama i valutom“, a čim osjete probleme, vlasnici kapitala ga brzo izvlače iz „zemlje-žrtve“; i tada državne rezerve nestaju i „presušuju“; tada na scenu ponovo stupa Međunarodni monetarni fond koji sada od „zemlje-žrtve“ traži da poveća kamatne stope na 30, 50, 80% da bi se ponovo privukli špekulanti koji su iznijeli novac a, kako ucijenjene vlade nemaju nikakvog izlaza, ponovo ekonomiju uvlače u još teže i gore stanje; „astronomske kamatne stope, svakako, brzo privuku odbjegli kapital“, ali s druge strane, te mejure „sistemske razaraju industrijsku proizvodnju i definitivno isušuju nacionalnu riznicu `zemlje-žrtve`“;

3. treći korak se odnosi na - *tržišno određivanje cijena* što znači da Međunarodni monetarni fond u ovoj fazi „zemlju-žrtvu“ nastavlja da finansijski „davi“, uvlačeći je u tzv. „tržišno određivanje cijena“, a što za posljedicu dovodi do enormnog poskupljenja životnih namirnica, hrane, vode, energenata, komunalnih i drugih usluga; s obzirom da se plate i penzije ne povećavaju koliko bi trebale kako bi

ekonomski i socijalno zaštitile stanovništvo, eksploatacija se nastavlja, a životni standard realno opada; privreda je potpuno „posustala“, podižu se „poslovni troškovi“ i već nastupa i „završni četvrti korak“;

4. ovaj, četvrti korak je - *MMF-ov protest*; zapravo, „zemlja-žrtva“, koju je MMF osiromašio i razorio, našla se „pred izvjesnijim privrednim i ekonomskim uništenjem“; i tada ponovo na scenu stupa Međunarodni monetarni fond koji iz „zemlje-žrtve“ - „zločinačkom hladnokrvnošću izvlači i posljednje kapi krvi“; on podstiče socijalne napetosti i „programirano pojačava `vatru` i podiže socijalnu temperaturu” sve dok “cijeli kotao ne eksplodira”; to je „*predvorje pakla*“ koje je zahvatilo mnoge „zemlje-žrtve“ posebno Indoneziju i Boliviju; protesti koje MMF produkuje su „vješto programirani i precizno tempirani“ dovodeći do masovnog iznošenja kapitala iz „zemlje-žrtve“ a često i do stečaja vlada; u takvom izuzetno teškom ekonomskom i socijalnom stanju, „bezobzirni strani vlasnici kapitala“ „paničnoj prodaji“ a po veoma niskim cijenama „otkupljuju preostalu imovinu“ osiromašene i opustošene „zemlje-žrtve“; preko ovakvog „perfidnog obrasca“ zemlje postaju siromašne dok, istovremeno,

„moćne zapadne banke“, jer „ne prezaju ni pred čim“, postaju sve bogatije.¹

Neoliberalni cilj podrazumijeva jeftino rasprodavanje i *privatizovanje* državnog vlasništva, te izbacivanje države iz prostora ekonomskog odlučivanja, socijalne sigurnosti i zaštite.

Brza, nespretna i nesmotrena *liberalizacija* ekonomije, izvršena pod direktnim pritiskom vanjskog krupnog kapitala i globalnih finansijskih institucija moći, dovela je do nekonkurentnosti domaćih privreda nerazvijenih zemalja u odnosu na visoko konkurentne privrede razvijenih država, što je za posljedicu vodilo uništavanju domaće proizvodnje i zatvaranju njihovih firmi, preduzeća i kompanija, te povećanju ogromne stope nezaposlenosti, padu životnog standarda, velikoj zaduženosti, bijedi i siromaštvu.

Ono što je posebno problematično je to što Međunarodni monetarni fond ima krajnje šematizovan, rigidan homogenezujući pristup jer - bez obzira na nacionalne razlike i specifičnosti u ekonomijama i kulturama - nudi gotovo iste programe i ista „rješenja“ za sve. Na taj način, umjesto propagirane „pomoći“, Međunarodni monetarni fond svojom „doktrinom šoka“, u stvari doprinosi „usponu kapitalizma katastrofe“ u kojem nerazvijene države, zemlje i njihove narode gura u još veći ekonomsku i socijalnu provaliju i siromaštvo.

Posebnu ulogu u ovom dezintegrativnom i veoma destruktivnom ekonomskom, socijalnom,

---

¹ www.vaseljenska.com/ekonomija/josef-stiglic-kako-je-mmf-unistavao-drzave/ (04. 01 2016).

političkom i kulturnom procesu imaju –
multinacionalne ili transnacionalne korporacije.

*

*

*

*

Neoliberalna država se zalaže za slobodno tržište i privatni biznis, privatno obrazovanje, slobodno organizovanje. U tom smislu značajnu ulogu u neoliberalnoj doktrini imaju *korporacije* kao značajni mehanizmi podržavanja i širenja neoliberalne doktrine.

Da bi realizovali svoje interese, neoliberali moraju da ih opravdaju, i zato im služe mnoge društvene institucije. Neoliberalni uspjeh determiniran je ne samo instrumentalnom voljom i pritiskom moćnih država Zapada i njihovih institucija, nego i širokom umreženošću institucija širenja neoliberalizma kao hegemonije. Za to im služi normativni projekat poznat pod nazivom *Vašingtonski konsenzus* i *Program strukturalnog prilagođavanja*.

Moćne multinacionalne, transnacionalne korporacije su postale globalni fenomen. Njihovo djelovanje se zasniva na postojanju nekolicine pravila.

Prvo pravilo se odnosi na - *imperativ profita*. To znači da je profit temeljni i „osnovni kriterij“ korporativnog postojanja, organizovanja i djelovanja koji „stoji iznad dobrobiti zajednice, zdravlja radnika, zdravlja stanovništva, mira, zaštite sredine ili državne bezbednosti“; iako zagovaraju tzv. liberalnu ekonomiju, korporacije zapravo na različite načine ograničavaju konkurenciju.

Drugo pravilo uključuje - *imperativ rasta*. A, to znači da „korporacije žive ili umiru u zavisnosti od toga da li mogu neprekidno da rastu“ i imperativ rasta „podstiče težnje korporacije da pronade i iskoristi oskudne rusurse u dalekim dijelovima svijeta“.

Treće pravilo se odnosi na - *konkurenciju i agresivnost*. Korporacije se stalno nalaze u međusobnoj konkurentskoj kompeticiji sa drugim korporacijama, ali taj duh kompetitivnosti razvijaju i u okviru svoga poslovanja; „kada ste zaposleni u korporaciji, od vas se očekuje da budete deo `tima` - morate se agresivno boriti da pobedite drugu korporaciju – ali morate biti i spretni da gazite sopstvene kolege“.

Četvrto pravilo korporacijskog ponašanja i djelovanja uključuje - *amoralnost*. Jer, „budući da korporacije nisu ljudska bića, budući da nemaju osećanja, one nemaju morala ni altruističkih ciljeva“ i zato „bez ustezanja donose odluke u suprotnosti sa ciljevima zajednice ili sa zdravljem životne sredine“; korporacije ne znaju za etiku i moral i sakrivaju svoju amoralnost.

Peto pravilo korporacijskog ponašanja se odnosi na - *hijerarhiju*. Korporacije su upravo

hijerarhijski, birokratski i centralistički organizovane, one imaju „centralnu piramidalnu strukturu sa klasama nadređenih i podređenih“.

Šesto pravilo korporacijskog ponašanja uključuje - *brojivost, linearnost i segmentaciju*. To znači da „korporacije zahtevaju da se subjektivne informacije prevedu u objektivni oblik, to jest u brojeve“ tako da se „iz procesa donošenja odluka isključuju sve vrednosti koje se ne mogu brojčano izraziti“; tako na primjer, „subjektivna ili duhovna vrednost šuma.. ne može se kvantitativno izraziti... šume se vrednuju kao `metri drvene građe`. Elementi proizvodnje koji predstavljaju opasnost po zdravlje ili blagostanje ljudi – zagađenje, otrovne otpadne i kancerogene materije – prevode se u nevrednosne objektivne pojmove poput `odnos cene ili dobiti` ili `nužno zlo`“.

Kao sedmo pravilo može se navesti - *dehumanizacija*. S obzirom da, zbog profita, korporacije objektivizuju okolinu i društvenu zajednicu, jasno je da one objektivizuju i zaposlene; oni su „objektivizirani i dehumanizovani“ jer korporacije „obezličuju“ osobe i ne dopuštaju da osjećanja budu prepreka odlučivanju.

Osmo pravilo uključuje - *eksploataciju*. Korporacije ostvaruju profit formulom „profit je jednak razlici između iznosa plaćenog radniku i ekonomske vrednosti njegovog rada“; vlasnici odvajaju dio vrijednosti kao profit koji „se zasniva na manjem plaćanju“ kako radnika, tako i resursa.

Deveto pravilo se odnosi na - *efemernost i pokretljivost*. Korporacije lako preseljavaju svoju djelatnost na mjesto koje im odgovara zbog manjih

troškova, manjih poreza i zakona o zaštiti prirode koji nisu strogi i koji se lako mogu „zaobilaziti“.

Deseto pravilo korporacijskog ponašanja se odnosi na - *nesklad sa prirodom*. U neprestalnoj potrazi za većim profitom, „korporacije uništavaju prirodu“.

I, konačno, kao jedanaesto pravilo korporacijskog ponašanja i djelovanja treba navesti - *homogenizaciju*. Ona se odnosi na to da korporacije homogenizuju i nameću isti stil i način života i na taj način ostvaruju ogromne profite (Mander, 2003: 315-323).

Bez gotovo ikakvih ograničenja, zaštićene djelovanjem moćnih država, kao i globalnih institucija moći, kao što su Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija, i drugih moćnih i manje vidljivih globalnih i regionalnih institucija, transnacionalne korporacije jednostavno ulaze na područja nacionalnih ekonomija i njihove proizvodnje. Na taj način transnacionalne korporacije kolonizuju domaće ekonomije, a kontinuiranim gubitkom ekonomskog suvereniteta države počinju gubiti i politički suverenitet.

Osvajajući ekonomski i politički suverenitet, kršeći ljudska prava, demokratska legitimnost država postaje ugrožena, jer korporacije sasvim jednostavno mogu „da kupuju glasove ili da kontrolišu osnivanje političkih stranaka“. Osim toga, korporacije mogu da se ponašaju potpuno „neodgovorno“ u svom poslovanju i izbjegavanju plaćanja poreza, postajući ravnodušnim „prema društvenim i

ekološkim posledicama svoga delovanja i svojih proizvoda“ (Gidens, 2005a: 75).

Multinacionalne korporacije ne bi imale toliku moć bez podrške neoliberalnih globalnih institucija i lokalnih korumpiranih elita. Zato se mnoge korporacije ponašaju izuzetno neodgovorno, a njihov privilegovan položaj se ostvaruje sistemom poreskih olakšica, korupcijom, podmićivanjem i „lobiranjem“, raznim oblicima uslovljavanja i ucjenjivanja, te eksploatacijom resursa i jeftine radne snage.

Transnacionalne korporacije su ekonomski veoma *moćne*.

Najveće transnacionalne korporacije imaju budžete koji su veći od državnih budžeta velike većine zemalja svijeta.

Devedesetih godina XX vijeka u svijetu je bilo preko 20.000 transnacionalnih korporacija; njih 400 je kontrolisalo 66% svjetske proizvodnje, dok je od njih samo 1% držalo 75% ukupnih investicija u stranim zemljama. Kao „ekonomski dinosauri“, oko 500 transnacionalnih korporacija kontrolisale 42% svjetskog bogatstva, 70% svjetske trgovine i 90% tehnologije i patenata. Mnoge se korporacije integrišu u veće i moćnije korporativne aglomeracije koje stvaraju moćne oligopole koji nastoje svjetsku proizvodnju da stave pod svoju kontrolu (Pečujlić, 2002: 98, 67).

Brojne korporacije se nalaze u Americi.

One korporacije koje nisu iz Amerike, „smeštene su opet u bogatim zemljama“ koje dominiraju nad nekima od najuticajnijih globalnih organizacija (G8, Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, Organizacija Ujedinjene Nacija).

Djelovanje transnacionalnih korporacija prevazilazi nacionalne granice utičući na globalne ekonomske procese i međunarodnu podjelu rada. Ekspanzija razvoja transnacionalnih korporacija intenzivno je započela „u prvim posleratnim godinama došla je iz firmi koje su imale sedišta u SAD, ali su do 1970. godine i evropske i japanske firme počele da investiraju u inostranstvu. Krajem osamdesetih i devedesetih godina, TNK su se dramatično proširile uspostavljanjem tri moćna regionalna tržišta: Evrope, (Jedinstveno evropsko tržište), Azije i Pacifika, (Osaška deklaracija garantovala je slobodnu i otvorenu trgovinu do 2010. godine), i Severne Amerike (NAFTA – Severnoamerički sporazum o slobodnoj trgovini). Od početka devedesetih godina, i zemlje u ostalim delovima sveta su liberalizovale ograničenja inostranom investiranju. Do početka dvadesetprvog veka bilo je malo ekonomija u svetu koje su ostale van domašaja TNK. U toku poslednje decenije, transnacionalne korporacije sa sedištem u industrijalizovanim ekonomijama posebno su aktivne u širenju svog poslovanja na zemlje u razvoju i društva bivšeg Sovjetskog Saveza i istočne Evrope“ (Gidens, 2005a: 41, 16-17; Gidens, 2005b: 56, 62).

Da bi opstale, transnacionalne korporacije upravo prema totalitarističkom modelu formiraju *oligopole*, odnosno krupnu asocijaciju velikih koorporacija.

Između Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke i Svjetske trgovinske organizacije postoji međusobna neoliberalna interakcijska veza utemeljena na profitu čime se utiče na to da

transnacionalne korporacije kontrolišu ekonomije, protoke roba, kapitala i usluga.

Kapitalistički neoliberalni poredak se nalazi u krizi i on je uzdrman. „Međunarodna finansijska kriza iz 2008. godine (je) označila kraj revitalizovanog tržišnog kapitalizma“ te je, tako, „duboko uzdrmala intelektualnu i političku legitimaciju neoliberalizma“. U stvari, „nema nikakve sumnje da deregulacija finansijskog sektora predstavlja važan uzrok finansijsko-ekonomskog sloma iz 2008. godine čije se ishodište nalazilo u vodećim zemljama radikalnog tržišnog finansijskog kapitalizma, u SAD i Engleskoj“. Dotadašnja uvjerenja u „sposobnost tržišta za samoregulaciju - demantovani su i diskreditovani od strane glavnih aktera finansijskog kapitalizma koji su tokom krize 2008. godine bezmalo preklinjali vlade svojih država da ogromnim iznosima finansijske pomoći spreče potpuni slom, što su one – uz argument *too big to fail* – tada i učinile. Posledica je bila nagli porast državnih dugova“ (Koka, 2016: 114-115).

Iako su neki sasvim bili svjesni neoliberalnog promašaja, oni u siromašnim zemljama ili su htjeli da prihvate neoliberalizam zbog lične kleptokratske koristi i sopstvenih interesa, ili zbog snažnog pritiska međunarodnih institucija moći.

I mada su griješili, zaradili su ogromne profite, dok je veliki broj ljudi siromašnih zemalja ostao u siromaštvu i „dužničkom ropstvu“.

I na području rada, kao i na socijalnom području, korporacije pokazuju svoju *nehumanost* i *patologiju*.

Jedan od najvećih problema koje stvaraju korporacije, a iz čega proizlaze mnogi drugi

problemi, odnosi se na to da, zahvaljujući visoko razvijenim tehnologijama, korporacije raspolažu konkurentskom prednošću i na taj način ugrožavaju nacionalne države i njihove ekonomije. One manipulišu državama tako što ih ucjenjuju kako bi im obezbijedile najjeftinije poreze i najpovoljnije uslove proizvodnje. Na taj način korporacije nastoje da same odlučuju o tome „gdje je najljepše“ i da plaćaju „poreze tamo gdje je najjeftinije“ (Bek).

Ne poštujući pravne standarde, propise i zakone, a posebno *ekološke zakone* i *propise*, korporacije se pokazuju kao veliki destruktivni uništavači resursa. „Korporacije (naftne, bankarske, prehrambene, automobilske...) su pumpači neodrživog apetita koji ždere cijelu planetu, vojska SAD-a je čuvar pumpi, jamac sigurnosti da prijeko potrebni resursi i robe ne završe na krivoj adresi, a politika uz pomoć medija ima cilj uvjeravati nas kako pumpanje nema vijek trajanja, te kako može teći u nedogled. Time služi interesima moćnih, a ne narodu i običnim ljudima“ (Šimleša, 2013: 44-45).

Korporacije zaobilaze ekološke propise. To rade na veoma različite, ali uspješne načine, na primjer, koruptivnim lobiranjem, doniranjem novčanih sredstava političkim partijama i njihovim kleptomanskim i kompradorskim oligarhijama, sofisticiranim medijskim kampanjama. Zato su i uspješne u iscrpljivanju, eksploataciji i devastiranju resursa nerazvijenih država i naroda.

U nastojanju da maksimiziraju profit, kompanije često posluju mimo pravnih propisa i kontrola. Njihovom poslovnom djelovanju

odgovaraju države u kojima su propisi „fleksibilni“ ili takvi da ih se i ne treba pridržavati.

Prenoseći kapital na prostore jeftinih resursa i radne snage siromašnih zemalja, moćne transnacionalne korporacije često ne poštuju ekološke propise tamo gdje postoje, a takođe onemogućavaju njihovo donošenje tamo gdje ne postoje. Načini na koje to čine se kreću u lepezi od lobiranja, doniranja političkih partija i korumpiranih političkih elita, do medijskih kampanja kojima okreću „veliki dio javnog mišljenja protiv propisa“ čime se pokazuje da je „sposobnost zakona da zaštiti ljude i okoliš od šteta što ih nanose korporacije sve manja i manja“ (Bakan, 2006: 111).

Korporacije često provode *ekološki terorizam* i imaju teroristički odnos prema resursima i siromašnim narodima koji tim resursima raspolažu.

Na jedan oblik ekološkog terorizma upozorava Vandana Šiva govoreći o korporacijskom uništavanju vodnih resursa.

Šiva ističe da je voda vjerovatno resurs koji se „najviše zloupotrebljava“. Jedan od tih načina zloupotrebljavanja vode odnosi se na *privatizaciju vode* kao dimenzije „opšte privatizacije života“. Uništavanje šumskih slivova, vodotoka i vodnih resursa, nije ništa drugo nego oblik terorizma. Jer, privatizovanje vododistribucije, „zakidanje siromaha za pristup vodi“, zagađivanje izvora vode i rijeka“ takođe je terorizam. Ekološki posmatrajući „ratove za vodu“, pokazuje se da „teroristi nisu samo oni koji se skrivaju u afganistanskim spiljama“. Oni „se skrivaju u

korporacijskim dvoranama za sastanke i iza pravila slobodne trgovine“ Svjetske trgovinske organizacije, Sjevernoameričkog sporazuma o slobodnoj trgovini (NAFTA) i Sveameričkog pojasa slobodne trgovine (FTAA), privatizacijskih uslova Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke. Šiva decidno ističe da odbijanjem da potpiše protokol u Kjotu, predsjednik Buš je počinio ekološki terorizam nad zajednicama kojima globalno zagrijavanje „prijeti da ih zbríše s lica zemlje“. U Sjetlu su demonstranti Svjetsku trgovinsku organizaciju nazvali „Svjetskom terorističkom organizacijom“ zato što njena pravila milionima ljudi „uskraćuju *pravo na životni minimum*“. Tako se pokazuje da „pohlepa i prisvajanje tuđeg dijela dragocjenih resursa našega planeta u korijenu su sukoba i sam korijen terorizma“ (Šiva, 2003: 163,164; Shiva, 2006: 14-15).

U postupku kontrole resursa, posebnu ulogu imaju moćne države Zapada i njihove korporacije.

Korporacijski terorizam dolazi do posebnog izražaja u situacijama kada, recimo, korporacije uništavaju resurse nerazvijenih zemalja tako što im prodaju hemijska sredstva za zaprašivanje koja uništavaju tlo koje postaje “natopljeno gasovima i zatrovano”. Tlo i usjevi se kontaminiraju, razara se biološka raznovrsnost, životinje i ljudi stradavaju. Noam Čomski ovaj „direktni teror“ dovodi u vezu sa SAD koja, u „ratu protiv droge“ provodi postupak zaprašivanja koje „u potpunosti uništava život“ jer ljudima upropaštava usjeve i „ubija domaće životinje“, a dovodi i do obolijevanja i umiranja djece (Čomski, 2013a: 68-69).

Djelovanje mnogih korporacija se zasniva na gaženju pravnih, etičkih i profesionalnih principa. Ono se zasniva na lažima, prevarama, protekcionizmu, „zaobilaženju“ prava i zakona, korupciji.

Zbog jeftinije radne snage i sirovina, nepostojanja zdravstvenog i socijalnog osiguranja radnika, te „labavih“ ekoloških i drugih zakona, korporacije veoma lako prebacuju proizvodnju u nerazvijene, slabo razvijene i siromašnije zemlje. Kada korporacije presele proizvodnju na drugo mjesto, prostori na kojima je proizvodnja bila, liče na ekološke pustinje.

Veoma značajan oblik koruptivnog djelovanja korporacija odnosi se na – *lobiranje*.

Zahvaljujući novcu koji ulažu u lobiranje, korporacije ostvaruju ogromno bogatstvo i moć. Lobiranjem utiču na kontrolisanje vlada i mijenjanje državne politike, a dijapazon njihovog djelovanja je veoma širok – od davanja donacija, do angažovanja skupih lobista, najčešće bivših visokopozicioniranih državnih službenika, članova Kongresa, moćnih službenika izvršne vlasti, itd. Prema službenim podacima, novac koji se troši za lobiranje je sa 460 miliona dolara dostigao sumu od preko tri milijarde dolara. „Korporacije sada troše oko dve milijarde i šesto miliona dolara godišnje na troškove lobiranja – dok se dve milijarde dolara godišnje troše na troškove Kongresa (milijarda i sto osamdeset miliona) i Senata (860.000.000 dolara)“. Na taj način ogromnu korist stiču lobisti i bogati, ali štetu trpe siromašni, ekonomija, poreski obveznici i demokratija. Korporacije finansiraju izbore,

kontrolišu politiku, moć i bogatstvo. Korporacije i finansijske institucije raspolažu ogromnom moći kontrolišući politiku. „Konzcentracija bogatstva dovodi do koncentracije moći... što političke stranke čini sve zavisnijim od velikih korporacija. Ta se politička moć brzo pretvara u legislaciju, koja povećava koncentraciju bogatstva“. U svom djelu *Bogatstvo naroda* (1776) Adam Smit je pisao kako su u Engleskoj „glavne arhitekta politike“ oni koji dominiraju u društvu i provode kontrolu nad politikom, a to su bili „trgovci i fabrikanti“. Danas to čine finansijske institucije moći i multinacionalne korporacije koje provode agresivnu politiku koja, kako Čomski napominje, „njima odgovara, a svima drugima šteti“ (Čomski, 2017b: 217-218, 13, 14).

O *korporacijskom kriminalu* piše i Gidens.

U tom smislu Gidens ističe da kriminolozi posebno ukazuju na korporacijska kriminalna djela i kriminalne radnje kao što su zagađivanje, potpuno pogrešno obilježavanje proizvoda, kršenje zdravstvenih i drugih propisa o bezbjednosti na radnom mjestu. A, „sve veća moć i uticaj velikih korporacija, njihov brz rast i globalni značaj, ukazuju da one utiču na živote ljudi na mnogo načina. Kada se u obzir uzme to da korporacije proizvode automobile i hranu, onda je jasno da one „imaju ogroman uticaj na prirodnu okolinu i finansijska tržišta, aspekte života koji utiču na sve nas... velik broj korporacija ne pridržava se zakonskih propisa koji se na njih odnose. Korporacijski kriminal je široko rasprostranjen. „Na osnovu studija o korporacijskom kriminalu može se uočiti šest tipova kršenja propisa:

administrativno (administrativni poslovi ili nepridržavanje propisa), u vezi sa *zaštitom čovekove okoline* (zagađenje, dozvoljavanje je kršenje propisa), *finansijsko* (kršenje propisa o plaćanju poreza, nezakonite isplate), o *radu* (radni uslovi, praksa zapošljavanja), u *proizvodnji* (bezbednost proizvoda, stavljanje pogrešnih etiketa) i *nelojalna trgovačka praksa* (anti-konkurencija, lažno reklamiranje). Profili žrtava korporacijskog kriminala nisu precizni. Ponekad su žrtve `očigledne`, kao u slučaju ekoloških katastrofa kakva je ona kada je došlo do izlivanja hemijskih materija iz postojenja u Bopalu u Indiji, ili u slučaju opasnosti po zdravlje žena koje ugrađuju silikonske umetke za grudi... Međutim, često žrtve korporacijskog kriminala i ne smatraju sebe žrtvama. Jer u slučaju `tradicionalnih` kriminalnih dela udaljenost između žrtve i počinioca mnogo je manja - teško se, naime može desiti da ne uočite da ste opljačkani! U slučaju korporacijskog kriminala, zbog velikih prostornih i vremenskih razdaljina između žrtve i počinioca kriminala, dešava se da ljudi i ne uviđaju da su žrtve, ili, pak ne znaju na koji način da traže naknadu za štetu koju su pretrpeli, Korporacijski kriminal ne ostavlja iste posledice na pripadnike različitih klasa u društvu. Na one koji su manje privilegovani zbog drugih oblika socioekonomskih nejednakosti uticaj ove vrste kriminala biće veći. Na primer, opasnost po zdravlje i bezbednost na radnom mestu u najvećoj meri je prisutna kod zanimanja koja su slabo plaćena. Mnogi rizici od upotrebe farmaceutskih proizvoda imaju veće posledice na zdravlje žena nego muškaraca, kao što

je, na primer, slučaj sa sredstvima za kontracepciju koja imaju štetna dejstva. Nasilni aspekti korporacijskog kriminala manje su vidljivi nego u slučaju ubistva ili fizičkog napada, ali ponekad mogu izazvati mnogo ozbiljnije posledice. Na primer, nepridržavanje propisa u vezi sa izradom novih lekova, bezbednošću na radnom mestu, ili zagađenjem životne sredine može izazvati fizička oštećenja ili čak smrt velikog broja ljudi. Broj smrtnih slučajeva na radnim mestima zbog opasnosti posla daleko prevazilazi broj ubistava, iako je tačne statističke podatke o tome teško dobiti“. (Gidens, 2005b: 242-244).

Negativna pojava vezana za korporacije, ali i za institucije koje ne predstavljaju „klasične“ korporacije, odnosi se na – *ropski rad*.

Prema procjenama, oko 10 miliona robova, muškaraca, žena i djece, radi u različitim industrijskim granama proizvodnje u Indiji, čija se privreda nalazi među deset u svijetu. Radi se u surovim uslovima *modernog ropstva*, a najčešće radnici potiču iz siromašnih sredina bez struje, vode i komunalnih usluga. Zapošljavaju se preko posrednika koji im uzimaju novac za usluge zapošljavanja. Zaposleni su često žrtve fizičkog i seksualnog nasilja. Nisu rijetki slučajevi odsjecanja dijelova ruku onima koji su pokušavali da pobjegnu iz izuzetno nesnošljivih i neljudskih uslova rada.

Što se tiče Bosne i Hercegovine, može se reći da se ona, prema izvještaju *Organizacije za zaštitu ljudskih prava „Walk Free“*, na listi od 167 zemalja, nalazi na 98. mjestu *globalnog indeksa ropstva*, mada neki smatraju da je stanje u BiH

mного gore nego što analize pokazuju. Broj osoba koje se u BiH nalaze u modernom ropstvu je oko 12.000 (3,42%), dok sklonost ka modernom ropstvu iznosi gotovo 46,6%. Na prvom mjestu ove liste je Sjeverna Koreja (gdje jedna od deset osoba živi u nekom obliku modernog ropstva), a zatim je slijedi afrička država Eritreja. Za sve ove zemlje karakteristično je postojanje fizičke nesigurnosti, sukoba i nedostatka vladavine prava. Hrvatska se nalazi na 54. mjestu ove liste sa 5,99% ukupnog stanovništva koje se nalazi u modernom ropstvu, Srbija na 101, a Slovenija na 127. mjestu. „U BiH su, osim nacionalnih i političkih klasa, svi ostali njeni građani u ropstvu i to ne modernom nego klasičnom, zarobljeni od svoje države. Mislim da je stanje mnogo gore nego što ove analize pokazuju i ako smo i u čemu u samom svjetskom vrhu, onda smo u modernom ropstvu“ a „rad pod prisilom i neplaćeni rad nisu jedini segmenti modernog ropstva“ jer „postoje forme ropstva u BiH u kojima su akteri individue“ s tim „da je najdominantnija forma u kojoj je u statusu modernog robovlasnika država i to ne u klasičnom smislu riječi, nego različite vrste šerifa. Dio te šerifske mreže su i njihovi tajkuni, koji imaju političku i državnu zaštitu i ne prezaju od najgorih vrsta eksploatacije“ (Slavo Kukić). Žrtve modernog ropstva najčešće su neobrazovane osobe iz zabačenih i nerazvijenih područja, osobe koje se ne usuđuju da traže pomoć i zaštitu jer su finansijski zavisne od zlostavljača. Najčešće rade kao sezonski radnici na građevini i u poljoprivredi kao „žrtve prisilnog, neplaćenog rada i modernog ropstva, bez radnog staža, godišnjeg odmora i gotovo bez ikakvih prava“ a „za ovakvu

situaciju nije kriva samo BiH nego i evropske institucije, jer se sve ovo odvija pred očima Evrope, a čak i u zemljama EU ima slučajeva modernog ropstva“ (Srđan Todorović). Prema izvještajima *Organizacije za zaštitu ljudskih prava* „*Walk Free*“ i *Međunarodne organizacije rada* od 2016. godine, više od 40 miliona ljudi živi u ropstvu. U Indiji, koja ima 1,3 milijarde stanovnika, ima i preko 18 miliona robova. Ipak, smatra se da je najveći procenat ljudi koji žive u robovlasničkom odnosu u Sjevernoj Koreji.²

Korporacije ubiru ogromni profit u uslovima u kojima radnici rade u nehumanim uslovima rada i „*bez sindikalnim zonama*“ gdje imaju minimalne plate, i gdje korporacije onemogućavaju snaženje sindikata i njihovih akcija zaštite prava radnika.

Nehumanost se ogleda i u činjenici da vlasnici nekih korporacija zabranjuju radnicima upotrebu toaleta (pa nose pelene), zabranjuju sklapanje brakova i rađanje djece, uskraćuju socijalnu, medicinsku i zdravstvenu zaštitu, itd.

U takvim nehumanim uslovima rada se ipak stvara veliki profit.

Korporativni kapital je eksteritorijalan i u siromašnim sredinama korporacije *eksploatišu djecu i dječiji rad* u nehumanim uslovima.

Eksploatacija djece podrazumijeva ne samo radnu, nego i seksualnu eksploataciju (Milošević, 2014: 22).

Podaci *Međunarodne organizacije rada* iz 2013. godine pokazuju da je u svijetu oko 115

---

² <http://www.rtvbn.com/3915446/u-bih-zivi-12000-modernih-robova> (21.07.2018).

miliona djece radilo u uslovima postojanja teških i opasnih poslova, te da ih oko 20.000 godišnje umre od posljedica nehumanog rada. Inače, broj djece koja uopšte rade je 2009. godine iznosio 215 miliona.

Posebno je veoma indikativno to što transnacionalne korporacije počinju sve više da koriste i eksploatišu rad djece u poljoprivredi gdje veliki broj djece umire od posljedica trovanja pesticidima i herbicidima.

Ono što je karakteristično za eksploataciju rada djece je to da se djeca, pored toga što rade, bave i *prošenjem* i *prostitucijom*, kao i drugim devijantnim i socijalno-patološkim pojavama. Svake godine se oko 100.000 djece uključi u američku seks-industriju.

Najveći broj djece koja su eksploatisana, živi u Aziji, zatim u Africi i Latinskoj Americi.

Glavni razlog zbog kojeg djeca rade u nehumanim i teškim uslovima rada je siromaštvo koje je, pored ostalog, i rezultat nepravednog globalnog neoliberalnog ekonomskog sistema koji siromašnu djecu tjera da posao traže na tržištima izrazite eksploatacije rada, nehumanih uslova rada i života, kriminala.

U neoliberalnom projektu merkantilizacije i profitabilizacije društvenih odnosa i života, posebnu ulogu sve više zadobiva – *privatizacija zatvora* (Milošević, 2014: 13-21).

Pored deregulacije, liberalizacije ekonomije i finansijskih restrikcija „javnog sektora“, privatizacija je bitna komponenta neoliberalne doktrine. Ona zahvata mnoge društvene sektore, pa i kaznene institucije.

Zatvori postaju sve više komercijalne privatne institucije, a u Sjedinjenim Američkim Državama ova praksa zaista sve više dolazi do izražaja.

Sa brojem zatvorenih i utamničenih osoba, Sjedinjene Američke Države se nalaze na prvom mjestu u svijetu. U posljednje četiri decenije se broj zatvorenika povećao za 25 puta.

Navešćemo listu zemalja sa najvećim brojem zatvorenika:

<i>Države</i>	<i>Broj zatvorenika 2014.</i>	<i>Broj zatvorenika 2018.</i>
SAD	2,217.000	2,121.600
Kina	1,657.812	1,649.804
Rusija	642.470	592.467
Brazil	607.731	682.901
Indija	418.536	419.623

Iza ovih sumornih pokazatelja stoji i neoliberalizam sa svojim semantičkim diskursom o profitabilizaciji Svega.

Upravo zato u SAD raste komercijalni „biznis“ rada zatvorenika i „zatvorska industrija“. Gotovo svaki deseti zatvorenik se nalazi na odsluživanju zatvorske kazne u privatnim zatvorima. U 2010. godini su komercijalni privatni zatvori zaradili 3 milijarde dolara od 230.000 zatvorenika koliko ih odslužuje kaznu u privatnim zatvorima. To je istinsko komercijalizovano „zatvorsko ropstvo“.

Ovaj „zatvorski biznis“ je veoma veliki i predstavlja „novu formu ropstva“. S obzirom na komercijalni značaj, brojne američke korporacije – kao što su, na primjer, IBM, Boing, Majkrosoft, Motorola, Pjer Karden, i druge – koriste rad zatvorenika. Mnogi zatvorenici-roboti rade na farmama-zatvorima, na plantažama pamuka, pšenice, soje, kukuruza.

Prema izvještaju Ministarstva pravde o radu „privatnih zatvora“ na teritoriji Sjedinjenih Država, od početka devedesetih godina se broj krivičnih djela u Americi prepolovio, ali se broj osuđenika - udvostučio. Preko dva miliona i dvjesta hiljada Amerikanaca se nalazi u zatvorima (oko 760 stanovnika na svakih 100.000; globalni prosjek je 150, a evropski - 133,5). U SAD, državi sa oko 320 miliona stanovnika, živi manje od 5% svjetske populacije, ali i 25% svjetske zatvorske populacije. Zbog izuzetno velikog broja zatvorenika u državnim ustanovama, otvorene su velike privatne zatvorske korporacije, koje su sklopile ugovore s federalnim vlastima da se u njima, a za potrebe države, sprovode kaznene mjere protiv „lakših“ osuđenika, najčešće učesnika u saobraćajnim nesrećama, počinilaca blažih krivičnih djela, prekršioca imigracionih zakona, i slično. Ipak, pokazalo se da je, uprkos tome što se u tim zatvorima nalaze manje rizični zatvorenici, postoje brojni bezbjednosni i drugi propusti, tako da sr pokazalo da su privatni zatvori manje bezbjedni od državnih zatvora. „Glavni razlog zbog kog ovi privatni zatvori postoje je profit. A jedini način da takva institucija uopšte napravi neki profit jeste da snizi kvalitet usluga koje pruža

zatvorenicima. Osnovni posao zatvora je da osuđeničke drži na sigurnom u odnosu na spoljni svijet, ali je u obavezi da im osigura osnovne uslove za život. Međutim, pogoršanje tih uslova je ono što donosi zaradu - na taj način se smanjuju troškovi vlasnika zatvora. Najveće probleme smo uočili u domenu medicinskih usluga za osuđeničke, ali i lične bezbjednosti zatvorenika i čuvara“ (Margaret Vinter).³

Broj privatnih zatvora se u SAD povećava što je upravo posljedica primjene neoliberalne doktrine i privatizacije kao jedne od njenih bitnih elemenata.

Privatni zatvori se otvaraju i u drugim državama – Velikoj Britaniji, Švedskoj, Estoniji, Brazilu, Australiji...

Pored pomenutog fenomena, na jedan poseban i veoma ozbiljan problem vezan za korporacije, ukazuje Noami Klajn. Ističe korporativnu tendenciju i nastojanje izgradnje *totalitarnog društva*.

Ideal korporacija nije ništa drugo nego stvaranje zatvorenog društva kao „konc-logora“. Korporacijsko društvo bi raspolagalo zaštićenim stvarnim i virteulnim ogradama i prozorima koji bi odvajali ljude od resursa; ljudima bi bilo zabranjeno da koriste „prijeko potrebnu zemlju i vodu“; njima će biti ograničeno kretanje, ali i

---

³http://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_prison_population_list_11th_edition_0.pdf; <https://www.statista.com/statistics/262961/countries-with-the-most-prisoners/> <https://rs-lat.sputniknews.com/svet/201608151107764395-amerika-zatvori/> (15.08.2018).

zabranjeno da ispoljavaju bilo kakve vidove političkog neslaganja. Iako sve ograde nisu lako primjetljive, ipak one postoje. „Virtualna se ograda uzdiže oko škola u Zambiji kad se, na savjet Svjetske banke, uvede `pristojba za korisnike` koja stavlja nastavu izvan dosega milijuna ljudi. Ograda se uzdiže oko obiteljske farme u Kanadi kada politika vlade pretvori poljoprivrednu proizvodnju na malo u luksuz kojeg si, u okruženju tvorničkih farmi i drastičnog pada cijena robe, nitko ne može priuštiti. Postoji stvarna, makar i nevidljiva ograda koja se uzdiže oko čiste vode u Sowetu, kada zbog privatizacije cijene lete nebu pod oblake, a stanovništvo se prisiljeno okrenuti zagađenim izvorima. A postoji i ograda koja se uzdiže oko same ideje demokracije kad se Argentinici kaže da će dobiti zajam Međunarodnog monetarnog fonda samo ako dodatno smanji troškove, privatizira još resursa i ukine podršku lokalnim granama privrede, sve to usred ekonomske krize koju je upravo takva politika produbila. Ove su ograde, naravno, stare poput kolonijalizma. `Takvi su lihvarski postupci postavili rešetke oko slobodnih naroda` napisao je Eduardo Galeano u *Otvorenim venama Latinske Amerike...* Istovremeno su na udaru neke krajnje neophodne ograde: u navali za privatizacijom, srušene su gotovo sve granice koje su nekoć postojale između mnogih javnih i privatnih prostora, zadržavajući, primjerice, reklame izvan škola, profilerske interese izvan zdravstva, ili sprečavajući novinske podružnice da djeluju tek kao promotivno sredstvo za druge posjede svojih vlasnika. U svaki je zaštićeni javni prostor izvršena provala, samo da bi ga nakon toga

tržište ponovno ogradilo. Još jedna granica od općeg interesa kojoj prijete ozbiljna opasnost jest ona koja razdvaja genetski modificirane usjeve od usijeva koji još uvijek nisu prepravljani. Gigantski su proizvođači sjemena toliko loše osigurali susjedna polja od dolijetanja svojega modificiranog sjemenja, njegovog ukorijenjavanja i unakrsnog oprašivanja, da u mnogim dijelovima svijeta konzumiranje hrane koja nije genetski modificirana više čak nije niti moguće – cijela je zaliha hrane kontaminirana. Čini se da ograde koje štite opće interese sve brže nestaju, dok se one koje ograničavaju naše slobode uporno množe“ (Klein, 2003: 10-11).

Neoliberalna hegemonija se temelji na suspenziji etičkih i ekoloških postulata. Ali, treba naglasiti, da bez etičkih i ekoloških ograničenja korporacijskog poslovanja i neoliberalnog ekonomskog i privrednog poslovanja uopšte, čovječanstvo ne može preživjeti.

3.

**DESUVERENIZACIJA
I
EROZIJA SOCIJALNE
DRŽAVE**

Vrijeme ekskluzivnog i, da tako kažemo, „zagarantovanog“, „obezbijeđenog“ i „sigurnog“ suvereniteta „nacionalnih“ i „građanskih“ država je u neoliberalnom globalizacijskom dobu prošlo. Novo doba je doba - desuverenizacije država.

Pojam „*moderne države*“ se obično identifikuje sa pojmom „*nacije-države*“, odnosno „*nacionalne države*“ što implicira to da države raspolažu „snažnim jezičkim, religioznim i simboličkim identitetom“. Međutim, teško je identifikovati te pojmove zato što postoje brojni primjeri država koje imaju značajne razlike kada je u pitanju nacionalna tradicija. Obično se radi o multietničkim i multikonfesionalnim zajednicama. Ka primjer Dejvid Held navodi Britaniju „u kojoj postoje značajne razlike u nacionalnoj tradiciji“. Slijedeći tu analogiju, mogli bismo navesti i druge primjere: bivše Jugoslavije, bivše Čehoslovačke, bivšeg SSSR-a, Bosne i Hercegovine, Španije, itd. Zato je neophodno razdvojiti pojmove „*nacije-države*“ od „*nacionalizma*“. Jer, „ono što `naciju` čini integralnim delom nacije-države... nije postojanje nacionalnih osećanja, već jedinstvo administrativnog aparata unutar precizno definisanih teritorijalnih granica“. S druge strane, „nacionalizam“ podrazumijeva „postojanje simbola o jezičkog zajedništva, kao i političkih ambicija (Hont)“. Ideja *suvereniteta* je čvrsto „povezana sa idejom moderne države“. Held ističe da su temeljne *karakteristike moderne države*:

- *teritorijalnost* - svoju vlast države uspostavljaju na „tačno određenim granicama“;

- *kontrola nad sredstvima nasilja* – znači da jedino država ima pravo na kontrolu i monopol na upotrebu sredstava prisile;
- *bezlična struktura vlasti* – ne odnosi se samo na postojanje vlasti privilegovanih grupa, nego i na pravno ograničenje vlasti stvaranjem potpuno bezlične strukture vlasti „suverenog političkog poretka“;
- *legitimitet* - koji podrazumijeva to da se država bori za konsenzus i odanost građana prihvatanjem njene vlasti zato što „država ističe svoje pravo na legitimitet“ i „ona odražava i/ili predstavlja stanovišta i interese svih građana“ (Held, 2009: 69, 65).

Mnoge države su *de iure* suverene, ali *de facto* to nisu.

Države nisu suverene zato što nemaju tzv. *bihejvioralnu suverenost*. „Domaće i međunarodne dimenzije pravne suverenosti nude nam merni sistem kojim se može proceniti koliko su države bihejvioralno suverene. *De iure*, sve priznate države su suverene, *de facto*, međutim – u bihejvioralnom smislu – nemaju sve kapacitet da svoja suverena prava u potpunosti sprovode u delo. Bihejvioralno gledano, potpuno suverene države su u stanju da sprovode u delo sva svoja prava zajamčena njihovom pravnom suverenošću, dok najslabije države nisu u stanju da sprovode nijedno od tih prava. Države sa umerenom suverenošću u

stanju su da sprovede svoja prava u oblasti uprave unutrašnjim poslovima i kontrole granica, dok su u međunarodnoj sferi njihova prava donekle ograničena“. Dva su bitna elementa bihejvioralne suverenosti. Prvi, državna politička vlast i administrativni kapaciteti institucija, a drugi, koji se odnosi na moć države u odnosu na druge države. Kada se u obzir uzmu ova dva elementa, onda se pokazuje da su Sjedinjene Američke Države najsuverenija država danas a da se na drugoj strani nalaze države koje nisu sposobne da provedu suverenost kao, recimo, Liberija (Stajenberg. 2008: 242, 243).

Naravno, pored Liberije tu su i mnoge druge države koje nisu sposobne niti moćne da razviju svoju bihejvioralnu suverenost a među njima svakako se nalazi i Bosna i Hercegovina.

U savremenim globalizacijskim procesima i neoliberalnim okvirima je pozicija „nacionalne“ ili „građanske države“, teška. Pod uticajem neoliberalne globalizacije država postaje – *desuverenizovana* (Kovačević, 2016).

Za mnoge savremene teoretičare je neoliberalizam moderna pošast koja, favorizujući ekonomistički tržišni fundamentalizam, dovodi u pitanje državne suverenosti.

Država, tzv. građanska ili tzv. nacionalna, je u modernom dobu ugrožena. U tom smislu, neoliberalni globalisti ističu da moć države slabi te da će u budućnosti stvarna moć sasvim počivati na tržištu - ekonomija će biti generator istorije.

I mada - kada je u pitanju položaj države u neoliberalnim globalizacijskim procesima - postoje kontroverzni teorijski diskursi (jer, za neke

teoretičare globalizacija omogućava jačanje države, za druge njeno slabljenje, a za treće, države se prilagođavaju postojećim promjenama), ipak neoliberali smatraju da je nacionalna država prevaziđena i da ona predstavlja prošlost.

Jednostavno, „država je *passé*. Granice su nestale. Daljina je mrtva. Zemlja je ravna. Naši identiteti više nisu vezani za mesto rođenja. Domaću politiku smenjuju novi, fluidniji oblici reprezentativnosti. Vlast se kreće od domaćih zakonodavaca do transnacionalnih mreža regulatornih tela. Politička moć prebacuju se na nov talas aktivista organizovanih oko međunarodnih nevladinih organizacija. Odluke koje oblikuju naše ekonomske živote donose velike multinacionalne kompanije i bezlične međunarodne birokrate“ (Rodrik, 2013: 177).

Neoliberalizam se snažno suprostavlja „autonomnoj“ nacionalnoj državi nastojeći da ona postane *neoliberalna država*. Države i njene vlade moraju biti u funkciji neoliberalizma. Oni treba da potpomognu njegovoj ekspresiji tako da „građanske države“ postanu neoliberalne države.

Veoma uticajni neoliberalni ekonomista Milton Fridman ističe da je uloga vlade „da učini nešto što ne može tržište samo, naime, da odredi, arbitra i sprovede pravila igre“. Ono što se ne može uraditi uz pomoć tržišta, treba učiniti uz pomoć vlade, jer ona nije ništa drugo nego tehnički servis održavanja tržišta. „Postojanje slobodnog tržišta svakako ne uklanja potrebu za vladom. Naprotiv, vlada je nužna za određivanje `pravila igre` i kao sudija koji tumači i sprovodi dogovorena pravila“. I, dalje: „Vlada koja održava zakon i poredak

definiše vlasnička prava i ostala pravila ekonomske igre, presuđuje u sporovima o tumačenju pravila, obezbeđuje sprovođenje ugovora, podstiče konkurenciju, daje monetarni okvir, bavi se delatnostima da bi se suprostavila tehničkim monopolima i savladala efekte na okolinu...“ (Fridman, 2012: 39, 46).

Nerazvijene, zemlje u razvoju i nemoćne zemlje i države teško mogu da spriječe ograničavanje svoje suverenosti. Njihova potreba za pozajmicama i kreditima od strane Međunarodnog monetarnog fonda najčešće je uslovljavana određenim institucionalnim promjenama. Na taj način se gubi suverenost i ulazi u prostore zavisnosti.

U procesu globalizacije država-nacija sa svojim imanentnim atributima, kao što su: jedna teritorija, jedan narod i jedan jezik – postepeno nestaje.

Šolte smatra da su u globalizaciji države postale nemoćne, te da dolazi do „kraja suverenosti“ vestfalske države. „Ubrzani porast transplanetarne povezanosti... podstakao je nekoliko značajnih promjena u karakteru države. Jedna promjena, kraj suverenosti u njenom vestfalskom utjelovljenju... Pod uticajem savremene globalizacije, države su postale manje čvrste u odbrani teritorijalne odbrambene linije svojih `unutrašnjih` (`insajdera`) protiv njihovih `spoljnih` (`autsajdera`). Države više nisu jasno podupirale `unutrašnje` interese nasuprot onima koje su zastupali stranci. Umjesto toga, države u globalnijem svijetu teže da postanu bojišta saradnje

i konkurencije između složenih grupa nacionalnih i transnacionalnih igrača“ (Šolte, 2009: 192, 193).

Nacionalne države se nalaze u potpunoj transformaciji i *desuverenizovane* su.

One su *desuverenizovane* tako što, napominje Stiv Brus, ne mogu da kontrolišu ne samo svoju ekonomiju, nego i građane. „Nacionalna država izgubila je svoju moć. Globalizacija trgovine i financija radikalno je reducirala sposobnost država da kontroliraju svoje ekonomije. Moderne elektronske tehnologije komunikacije radikalno su reducirale sposobnost država da kontroliraju svoje građane. Države postaju sve više podređene nadnacionalnim centrima...“ (Bruce, 2005: 80-81).

Bauman ističe da se negativna, neoliberalna komponenta globalizacije, manifestuje na različite načine i na različitim područjima čovjekova života. Dovoljno je, najprije, uzeti za primjer – *državu*.

Bauman ističe da u postmodernom periodu „država nema više sposobnost, niti želi (a ovo odlučuje i moralno) duhovno vodstvo“. Sam „ekonomsko-kulturalno-vojni tronožac“, na kojem je država počivala, se „sada slomio“. Ni u ekonomskom, ni u kulturnom pogledu država ne može obezbijediti svoj ekskluzivitet, a upravo „zbog globalne proizvodnje i prevelikih troškova naoružanja nacionalnim vojskama je odzvonilo kao jancima mira sigurnosti. Na gotovo svakom polju života monopol moći nad svakim pojedinim stanovnikom ispada iz oslabljene ruke države“ (Bauman. 2009b: 173-174).

Poseban problem koji nameće neoliberalna globalizacija preko svojih moćnih institucija se

odnosi na desuverenizaciju tzv. nacionalnih država, koje postaju zavisne i nemoćne u odnosu na „nacionalne“ ili „supra-nacionalne“ institucije koje raspoložu sa „nacionalnom“ ili „supra-suverenom“.

U veoma snažnim i turbulentnim globalizacijskim procesima država gubi svoju suverenost kako na ekonomskom, tako i na političkom, socijalnom, kulturnom i svakom drugom području. Država nije više apsolutni gospodar svoje teritorije. U tom smislu najjače neoliberalne države nastoje da ograniče suverenosti drugih država.

Za SAD kao najjaču neoliberalnu državu, suverenost država nikako ne predstavlja nekakav projektovani politički cilj. Strategiju *ograničavanja suverenosti* koju provode SAD izložio je Džordž Kenan, šef strateškog tima u Stejt Departmentu 1948. godine izjavivši: „Mi imamo oko 50% svetskog bogatstva, a samo 6,3% stanovništva... U ovakvoj situaciji, ne možemo izbeći zavist i prezir drugih. Naš najveći zadatak u narednom periodu je da osmislimo oblik odnosa koji će nam omogućiti da zadržimo ovu nesrazmernu poziciju... Da bismo to ostvarili, moramo se osloboditi svih sentimentalnosti i sanjarenja i svu pažnju usredsrediti na neposredne ciljeve Amerike... Trebalo bi prestati raspravljati o nejasnim i nestvarnim ciljevima poput ljudskih prava, poboljšavanja životnog standarda i demokratizacije... Uskoro ćemo morati nastupiti neposredno s pozicija sile. Stoga, što nam takve idealističke parole manje smetaju, to bolje“. Suprostavljajući se u to doba bilo kakvim

demokratskim idejama kao „komunističkim“, Kenan se zalaže za dosljednu upotrebu nasilja: „Krajnji odgovor bi mogao biti neprijatan, ali... se ne smemo dvoumiti da li da se koristimo nasiljem lokalnih policijskih vlasti. To nije sramota pošto su komunisti u osnovi izdajnici... Bolje je imati jak režim na vlasti nego neku demokratsku vlast koja je popustljiva, opuštena i infiltrirana komunistima.“ Tako se, u skladu sa Monroovom doktrinom, da SAD „gledaju svoje interese“, pokazuje da je „suverenost drugih država na američkom kontinentu“ zapravo „slučajnost, a ne naš cilj“. Pljačkanje tuđih resursa opravdavano je semantičkim diskursima iza kojih je stajala praksa rušenja demokratskih vlada, nasilje i zvjersko ubijanje neistomišljenika kako bi se „učvrstila vlast američkih kompanija i pripremio teren za buduće iskvarene i nemilosredne diktatorske režime“ (Čomski, 1999: 15-17).

Zato Amerikanci podržavaju diktatorske režime, kao Somosu u Nikaragvi, Batistu na Kubi, Trahilju u Dominikanskoj Republici, itd.

Prema istraživanjima, strah od SAD je od 2003. godine povećan, a povećano je i nepovjerenje prema njihovim političkim vođama čije „je gaženje temeljnih ljudskih prava i potreba potkrepilo izrazima krajnjeg prezira prema demokratiji i istovremenim zaklinjanjem u odanost ljudskim pravima“. S obzirom na promjenu vanjske politike od Drugog svjetskog rata SAD su nastojale „da steknu neospornu moć“, te da djeluju na „ograničavanju svih oblika suverenosti“ ukoliko smetaju njenim geopolitičkim interesima. Zato provode program „potpunog naoružavanja“ kako bi

ostvarile vojnu i ekonomsku nadmoć“ (Čomski, 2009: 119; Čomski, 2008: 8, 22).

*

*

*

*

Za siromašne zemlje neoliberalni kapitalizam je „*kapitalizam katastrofe*“ koji preko „*programa strukturalnog prilagođavanja*“ provodi „*doktrinu šoka*“ kao „*doktrinu umiranja*“. Kako ističe Naomi Klajn, „države u krizi očajnički trebaju hitnu pomoć kojom će stabilizirati valutu. No, kada se privatizacija i politika slobodne trgovine `spakiraju` zajedno s financijskim aranžmanom, državama ostaje samo da prihvate cijeli paket. Uistinu, lukav dio cijelog plana bio je taj što su sami ekonomisti znali da slobodna trgovina nema nimalo veze sa okončanjem krize...“ (Klein, 2008: 165).

Da slobodna trgovina „nema nimalo veze sa okončanjem krize“, dovoljno je za potvrdu ovog stava uzeti neke primjere.

Praktično posmatrano, na svjetsku scenu neoliberalizam stupa državnim udarom u Čileu 11. septembra 1973. godine. Samo nekoliko sedmica nakon svrgavanja vlade i ubistva predsjednika

Salvadora Aljendea od strane vojne hunte Augusta Pinočea dolazi do masovnih poskupljenja proizvoda: hljeb je poskupio čak za 264%. Poskupljivao je 64 puta. Iako su cijene namirnica neprestalno rasle, država je zabranila povećanje plata kako bi se „zagarantovala ekonomska stabilnost zemlje i obuzdala inflacija“, ali je zato povećala poreze. Stanovništvo je za kratko vrijeme zapadalo u područje siromaštva tako da se gotovo 85% stanovništva potpuno našlo ispod granice siromaštva. Sve te mjere su osmislili i vladi Čilea preporučili sljedbenici neoliberalizma Milтона Fridmana poznati kao „*Chicago Boys*“. Makroekonomska reforma je dovela do ogromnog povećanja siromaštva, a „slobodno tržište“ je postalo instrumentom „ekonomske represije“. I, nakon par godina (1976) „*Chicago Boys*“ dolaze u Argentinu gdje je, takođe vojnim udarom, vlast preuzeo general pukovnik i vojni diktator Horhe Rafael Videla Rodondo. Ponavljanjem „čileanskog scenarija“ iza kojeg je stajala CIA, politički protivnici su hapšeni, zatvarani i ubijani. Masakri i potpuna kršenja ljudskih prava bili su masovna pojava i sastavni dio reforme „liberalizacije tržišta“, koju je propagirao Međunarodni monetarni fond. Njegovo preporučivanje „*programa strukturalnog prilagođavanja*“, dovelo je do velikih ekonomskih i socijalnih potresa i posljedica. U vrlo kratkom periodu je slobodno tržište postalo ekonomski model većine zemlja, i do 1980. godine on je nametnut u 150 zemalja, prije svega onih u razvoju. Međunarodni monetarni fond je na bijedi i siromaštvu nekih država ne samo izvanredno profitirao, nego i uspostavio *novi*

svjetski poredak. Vojni režimi su u Latinskoj Americi ustupili mjesto „parlamentarnim demokratijama“ čije su demokratski izabrane vlade dobile zadatak da privatizuju nacionalne ekonomije prema projektu i programu koje je projektovala Svjetska banka. Godine 1990. Peru zapada u veliku krizu, pa započinje primjenjivati „šok terapiju“ koja je dovela do poskupljenja goriva 30 puta. Cijena hljeba se udeseterostručila samo u jednom danu. U „ime demokratije“ je Međunarodni monetarni fond, u saradnji sa ministarstvom finansija SAD-a, provodio destruktivne mjere „programa strukturalnog prilagođavanja“, ali se sasvim jasno pokazalo da su one bile smrtonosnije, u odnosu na one koje su primjenjivane u Čileu i Argentini za vrijeme diktatorskih vladavina vojnih režima. Početkom 90-ih godina prošlog vijeka Međunarodni monetarni fond je zahtijevao od Ruande da „otvori svoje tržište“ i tako omogućiti uvoz američkih i evropskih žitarica ispod cijene, a ta famozna odluka je obrazložena „ohrabrivanjem domaćih proizvođača poticanjem kompetitivnosti“, što je u stvarnosti dovelo do uništavanja domaće proizvodnje i ekonomije, siromaštva i gladi. Takođe, početkom 90-ih prošlog vijeka se u Bangladešu, Indiji, Vjetnamu, Keniji, Nigeriji, Maroku, Egiptu i na Filipinima primjenjivao isti model kao i u Ruandi dovodeći milione ljudi do bijede i siromaštva. Pa, i pored izuzetno tragičnih iskustava, Međunarodni monetarni fond nastavlja sa svojim nametanjem „reformi“. Završetkom tzv. „hladnog rata“, Međunarodni monetarni fond je svoje reforme počeo provoditi i u zemljama istočnog bloka, koje su zapale u ekonomsku krizu -

veliki dijelovi bivšeg Sovjetskog Saveza, baltičke zemlje i istočni Sibir su 1992. bili na rubu gladi. U Jugoslaviji su u periodu 1989-1990. ekonomisti Svjetske banke pokrenuli „stečajni program“ što je dovelo do zatvaranja 1.100 državnih preduzeća i otpuštanja 614.000 radnika. Bio je to početak ekonomskog sloma SFR Jugoslavije, koji će kasnije poprimiti druge katastrofalne razmjere. Tako je novi svjetski poredak dokinuo nacionalne državne ekonomije i nacionalne državne suverenitete i prava građana, te uspostavio sasvim nova pravila putem Svjetske trgovačke organizacije (*WTO*). Globalnim finansijskim institucijama, svjetskim bankama i multinacionalnim korporacijama su 1995. date moći koje ulaze u prostore suvereniteta naroda i država. Javni dug je rastao i uzrokovao propast državnih institucija, privatno bogatstvo je raslo, ali i siromaštvo. Provođene su reforme pravosuđa, ali je pravna država ukinuta od strane novog autoritarnog državnog aparata kojem civilno društvo pruža slab ili skoro nikakav otpor (Chossudovsky, 2008: 17-21, 291).

Sjedinjene Američke Države su u Reganovo doba američku pomoć drugim zemljama uslovljavale kroz Organizaciju Ujedinjenih Nacija, Međunarodni monetarni fond, Svjetsku banku, a prema protivnicima su vodile „ekonomski rat“ – na području trgovine, kredita, valuta.

S obzirom da nisu imali povjerenje u Ujedinjene nacije, američka administracija u Reganovo doba se okrenula institucijama Breton Vudsa – Međunarodnom monetarnom fondu i Svjetskoj banci. Ove institucije su napustile

kejnzijski model ekonomske politike a nametale ekonomsku politiku utemeljenu na „monetarizmu i tržišnoj ideologiji“. Davanje kredita su uslovljavali prihvatanjem restriktivnih mjera ukidanja vladinih kvota i subvencija i velikim smanjenjem društvene potrošnje. Sada je tzv. „prilagođavanje“ država dominantnoj neoliberalnoj ekonomskoj strategiji postalo globalno, ali je proizvelo velike posljedice – recesiju, pad cijena sirovina zemalja Trećeg svijeta, zaduženost, nezaposlenost, bijedu i siromaštvo (Vestad, 2008: 480-481).

Osnovni instrumenti preko kojih neoliberalne države i njihove institucije moći uslovljavaju države za dobijanje kredita, pozajmica i „pomoći“, odnose se na *Vašingtonski konsenzus* i *Program strukturalnog prilagođavanja*.

Sa svojim rigidnim mjerama, kao što su liberalizacija, deregulacija, privatizacija i fiskalna ograničavanja, neoliberalizam uspješno nameće „politički paket“ koji se često „spominje kao `Vašingtonski konsenzus`“ koji predstavlja „preovlađujuće gledište savezne uprave SAD i u Vašingtonu osnovnih globalnih ekonomskih institucija“. Neoliberalizam insistira na oslobađanju i odvajanju tržišta od državnog uticaja, i suprostavlja se državnim upravljanjem privredom, državnim ograničavanjima u međudržavnim i međunarodnim kretanjima robe, novca, kapitala i usluga, a takođe, suprostavlja se i ograničavanju internacionalnog kretanja radne snage. Deregulacijom, odnosno redukovanjem propisa, a uvođenjem zakonskih olakšica, neoliberalizam se suprostavlja državnoj kontroli cijena, zarada i kursa inozemnih valuta. Mjerama privatizacije

neoliberalizam transformiše državnu svojinu nad sredstvima za proizvodnju i usluge „u privatni sektor“. I, na kraju, mjerama fiskalnih ograničavanja, neoliberalizam provodi „strogu kontrolu državnih troškova s ciljem ograničavanja dugova javnog sektora i smanjivanja poreskih stopa“ (Šolte, 2009: 37-38).

Tako se pokazuje da tzv. *država blagostanja, socijalna država* ili *država socijalne sigurnosti* sve više nestaje. Moralni aspekti se sve više od kolektivismu pomjeraju prema individualizmu i egoizmu.

Uloga i značaj socijalne države, odnosno države blagostanja, neprestalno opada, i na tu činjenicu upozoravaju mnogi teoretičari. Među njima i Šolte.

Prema Šoltovom mišljenju, „istorija država tokom poluvjekovnog perioda koji je prethodio naletu opsežne globalizacije dobrim dijelom bila je stvar (pitanje) rastućih garancija javnog sektora za ishranu, zdravstvenu brigu, stambeni prostor, obrazovanje, minimalni prihod i druge ljudske socijalne potrebe. U isto vrijeme, mnoge države su uvele režim progresivnog oporezivanja s ciljem trajne preraspodjele bogatstva među domaćim stanovništvom. Ovakvi programi socijalne reforme sa državom u središtu raširili su se (na različite načine i u različitom obimu) preko čitave planete: od sjevera do juga i od istoka do zapada. Brojne okolnosti su podstakle ovaj trend, uključujući i prihvatanje univerzalnog prava glasa u nacionalnoj politici, pritiske organizovanih radnika i globalnog komunističkog pokreta, i obećanja data od strane vladajuće elite paćeničkim masama tokom

svjetskih ratova i borbi za oslobođenje kolonija. Naprotiv, posljednje decenije dvadesetog vijeka suočile su se sa znatnim opadanjem socijalnih garancija koje je obezbjeđivala država i drugih mjera za progresivnu redistribuciju“ (Šolte, 2009: 195).

Kako se sve više humani, etički i moralni aspekti negiraju, a kolektivizam zamjenjuje individualizmom i egoizmom, tzv. država blagostanja, socijalna država, odnosno država socijalne sigurnosti, zapravo sve više i nestaje. U ovom kontekstualnom okviru treba posmatrati i ulogu neoliberalizma.

Neoliberalizam dovodi u pitanje i ukida „*socijalnu državu*“, odnosno „*državu blagostanja*“ te, tako, država ne može više ni da ostvaruje uspješan koncept socijalne zaštite stanovništva i socijalne sigurnosti. Neoliberalizam apsolutno negira – *socijalnu državu*.

Možda je Aristotel bio preteča utemeljenja *socijalne države*, kada je govorio o *redukoivanju nejednakosti*. Prema njegovom mišljenju, siromaštvo je uzrok zbog kojeg demokratija postaje izopačenom te je, stoga, neophodno pronaći način kako bi se postiglo trajno blagostanje. Smatrao je da je dobro u interesu i bogatih te, da se ono što preostane od državnih prihoda, sakupi i podijeli siromašnima kako bi mogli kupiti neko imanje da se bave poljoprivredom, ili im pomoći da se bave trgovinom (Čomski, 2017b: 25).

Sama suština i priroda „*države blagostanja*“ odnosi se na to ljudi imaju pravo na adekvatnu ishranu, medicinsku pomoć, zdravstvenu zaštitu, obrazovanje, socijalnu sigurnost.

Postojanje „države blagostanja“, odnosno „socijalne države“, podrazumijeva postojanje socijalne i drugih oblika zaštite stanovništva koji se jednostavno zasnivaju na etičkom postulatu – *solidarnosti*.

Govoreći o socijalnom osiguranju Čomski ističe značaj principa solidarnosti. „Socijalno osiguranje se zasniva na jednom principu, principu solidarnosti. A solidarnost podrazumeva brigu za druge. Socijalno osiguranje znači: `Ja plaćam porez da bi ona udovica koja živi na drugom kraju grada imala od čega da živi`. Za većinu stanovništva to znači da će pomoću tog osiguranja nekako preživeti. Bogatima to nije ni od kakve koristi, pa pokušavaju da to zajednički unište. Jedan od načina jeste da se ukinu ili smanje sredstva. Želite li da uništite neki sistem? Prvo smanjite dotacije. Tada više neće funkcionisati. Ljudi će se razljutiti i želeće nešto drugo. To je standardna tehnika privatizacije nekog sistema“ (Čomski, 2017b: 74-75).

U ekonomskom i socijalnom smislu, mjere „države blagostanja“ se odnose na ostvarenje politike pune zaposlenosti, zaštitu siromašnih slojeva, primjenu progresivnog oporezivanja kojim se socijalni programi mogu brže ostvarivati, određivanje zaštitnog minimuma životnog standarda i stimulisanje mješovite privrede koja povezuje privatnu inicijativu sa opštedruštvenim interesima i koja je suprotstavljena etatištkom konceptu podržavljene i nacionalizovane privrede.

Neoliberalizam se protivi ekonomskom, političkom i socijalnom konceptu „države blagostanja“, odnosno „socijalne države“ ističući

da je taj koncept razvio neefikasan ekonomski sistem jer je ugušio privatnu inicijativu samim tim što što su ljudi izgubili motiv rada i privatnu inicijativu u situaciji kada i za nerad i nezaposlenost dobivaju socijalnu pomoć.

Neoliberalno djelovanje ne stvara samo određene ekonomske i socijalne posljedice, nego proizvodi i određene političke reakcije. Neoliberalizam proizvodi *desnicu* i *populizam*.

Neoliberalni „programi su osmišljeni na način da dovedu do stagnacije i čak propadanja velikog dela stanovništva“ kao i do potkopavanja demokratije „što je čak očitije u Evropi nego u SAD“. Ogroman broj ljudi je razočaran, a „ne postoje mehanizmi koji bi omogućili da bogati sektori pomažu siromašnim u teškim vremenima u EU“. To je mehanizam koji upravo iz nezadovoljstva generira desnicu i populizam.⁴

Pod uticajem neoliberalne globalizacije došlo je do krize *države blagostanja* jer, kao monetarna i merkantilistička ideologija i ideologija tržišnog fundamentalizma, neoliberalizam snažno odbacuje koncept države blagostanja. Preko „*programa strukturalnog prilagođavanja*“, kao i globalnih institucija moći, neoliberalizam provodi restriktivne mjere kojima dovodi u pitanje distribuciju socijalnih mjera *države blagostanja*.

Kako su za neoliberalizam temeljni elementi konstituisanja društva privatno-sopstvenički pojedinac i tržište, jasno je da se zalaže za potiskivanje države kako bi se obezbijedili privredni rast i bogatstvo. Neoliberalni

---

⁴ <http://www.bigportal.ba/comski-eu-prijeti-raspad-zbog-kraha-neoliberalne-politike/> (02.12.2016).

doktrinari negiraju državu optužujući je da ona onemogućava preduzetništvo i preduzetničku inicijativu.

Iako razara mnoge države i njihove ekonomije, neoliberalna globalizacija se još uvijek prihvata kao svojevrsna nužnost. Naravno, to ne bi bilo tako da ne postoji „orkestar“ kojem pripadaju intelektualci, ekonomisti, političari i naučnici koji dobro žive od neoliberalizma i zato ga podržavaju i propagiraju.

Neoliberalna doktrina je doktrina globalnog imperijalnog osvajanja, i zato insistira na formiranju globalne totalitarne transnacionalne države i institucija preko kojih bi provodila svoju apsolutnu dominaciju. Na taj način, tzv. „nacionalne države“ ili „građanske države“ postaju desuverenizovane i nebezbjedne države.

*

*

*

*

Desuverenizovana država nije *država bezbjednosti*, ona je - *ne bezbjedna država*.

Dok se tradicionalno shvatanje bezbjednosti odnosilo na problem mira i rata, te nasilja, dotle se savremeno shvatanje bezbjednosti odnosi i na

mnoge druge aspekte života. Globalizacija i neoliberalizam utiču i na stanje (ne)bezbjednosti. Država nije više u stanju da obezbijedi bezbjedno društvo.

Kada je u pitanje fenomen bezbjednosti, rasprave su različite. Zato se i postavlja pitanje: da li neoliberalna globalizacija doprinosi bezbjednosti ili nebezbjednosti, odnosno ugrožavanju bezbjednosti, da li ona doprinosi „stabilnosti ili nesigurnosti“, „blagostanju ili bijedi“?

Jedni smatraju da globalizacija vodi „globalnom neredu“ i ugrožavanju bezbjednosti, ratovima za prirodna bogatstva i resurse (naftu, dijamante, vodu), urbanim neredima i nasilju, nezakonitosti, ekološkim katastrofama. Drugi, opet, smatraju da globalizacija doprinosi ekonomskoj bezbjednosti, privrednom rastu i zapošljavanju.

Oni koji ističu da globalizacija ugrožava ekonomsku bezbjednost, kao argumente navode to da kapitalizam izmiče kontroli i da ulazi u neku vrstu „pakla“. Na globalnom nivou kapitalizam prijete i „najvećim bogatstvima“ i može „uništiti sredstva za život u jednom dahu“, može uništiti male, ali i velike ekonomije. Na području odnosa između globalizacije, kulture i bezbjednosti, dva su dijametralno suprotna normativna gledišta. Za jedne, globalizacija razvija mišljenja i komuniciranje, kao i „međukulturalno razumijevanje“, neophodno za utemeljenje „istinske svjetske zajednice“, a za druge globalizacija u potpunosti razvija vesternizovani kulturni imperijalizam sa „zapadnim“ i „američkim“ značenjima koja „potiru starije

tradicije i ograničavaju razvitak novih alternativa“. Mnogi teoretičari postavljaju pitanje da li smo u globalizaciji „sličniji“ ili „različitiji“, odnosno da li globalizacija „podstiče homogenizaciju ili heterogenizaciju identiteta“? Odgovor na postavljeno pitanje nije lako dati i zato jedni govore o „kulturnom usaglašavanju“ i harmonizaciji. „Globalizacija širi samo jednu svjetsku kulturu usmjerenu na potrošački mentalitet, mas-medije, amerikanizam i engleski jezik“. Ova homogenizacija je za neke „ugnjetački imperijalizam“. S druge strane, drugi govore o „kulturnoj raznovrsnosti“ i „raznolikosti“, te da „globalni odnosi uvećavaju mogućnosti za razvoj neteritorijalnih identiteta i solidarnosti, na primjer, za povezivanje klasa, rodova/polova, rasa, vjeroispovijesti i seksualnih opredjeljenja“ (Šolte, 2009: 29-30, 31, 25-26).

Neoliberalna desuverenizovana država ne može obezbijediti svojim građanima ni socijalnu bezbjednost.

Bez obzira što država gubi veliki dio svoje suverenosti što joj je pozicija poljuljana pod uticajem globalizacijskih procesa i naddržavnih institucija, država je ipak još uvijek značajna. „Bila ona sluškinja globalnih ekonomskih sila ili ne, država ne može jednostavno poslati pismo sa ostavkom (na koju adresu?!), spakovati svoje stvari i napustiti svoje mesto. Ona ostaje zadužena za red i zakon unutar svoje teritorije, a i dalje je odgovorna za način na koji se ova funkcija sprovodi. Paradoksalno, baš ta krotka i sve veća predaja drugim silama, unutar i izvan njene kontrole, je ta koja čini skoro neizbežnim, ne samo

zadržavanje već i ekspanziju, ekstenzivnu i intenzivnu, njene funkcije čuvanja i nadgledanja reda“. Pa, kada je u pitanju *bezbjednost*, „država, zasnivajući svoj *raison d'être* i svoje pravo da zahteva poslušnost od građana na obećanju da će svoje podanike štititi od pretnji po njihovu egzistenciju, pošto sada više ne može da ispuni to obećanje... primorana je da pomeri težište od zaštite od opasnosti po društvenu bezbednost na opasnosti po ličnu bezbednost“. Globalna i lokalna nebezbednost posljedica je uticaja neoliberalnih institucija i globalnih centara moći. Pored vlada moćnih država Zapada, najznačajnije globalne neoliberalne institucije moći su Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka i Svjetska trgovinska organizacija. One nastoje da nametnu i prošire područje neoliberalnog djelovanja kojim se ugrožavaju već stečene kulturne i civilizacijske vrijednosti, posebno one koje se odnose na ljudsko dostojanstvo i humanost, demokratiju, zaštitu ljudskih prava i sloboda, te socijalnu pravdu. Bauman decidno ističe da su „aktivnosti Sjedinjenih Država, zajedno sa njihovim raznim satelitima, kao što su Svetska banka, Međunarodni monetarni fond i Svetska trgovinska organizacija“, u neoliberalno orijentisanjoj globalizaciji, stvorile oblike nebezbednosti u različitim formama nacionalizma, religijskog fanatizma, terorizma. S druge strane posmatrano, bezbjednost je moguća, ali za sve. „Na globalizovanoj planeti, koju naseljavaju prisilno `otvorena` društva, bezbednost se ne može zadobiti, a kamoli pouzdano osigurati, u jednoj zemlji ili u izabranoj grupi zemalja: ne

sopstvenim sredstvima, i ne nezavisno od stanja stvari u ostatku sveta“ (Bauman, 2010: 157, 114).

U savremenim globalizacijskim procesima i odnosima i uticajima nadržavnih institucija moći, država je još uvijek značajna društvena institucija, ali je, u okviru *neoliberalnog novog svjetskog poretka*, u dobroj mjeri desuverenizovana. Država nikako više nije „ekskluzivni“ gospodar teritorije na kojoj seže njena vlast, i više ne može obezbijediti bezbjednost građana, niti može obezbijediti njihovu socijalnu zaštitu. A, problemi *identiteta* i *kulture* u procesu globalizacije, kao i rizici od isticanja *prava na samoopredjeljenje* ugroženih etničkih, kulturnih i religijskih zajednica, sve više ugrožavaju ionako već ugroženu globalnu bezbjednost.

4.

**NEOLIBERALIZAM
I
HEGEMONIJA**

Neoliberalizam umrežava interese i na taj način produkuje, generira i širi svoju *hegemoniju*.

Neoliberalna ideologija i doktrina nikako ne bi bile uspješne da ne postoje „svete kongregacije globalizacije“ koje su zaista brojne. Čine ih „ogromna većina profesora“ na ekonomskim fakultetima i njihovim odsjecima, kao i univerzitetima, poslovne škole, diplomirani studenti, konsultantske firme. „Pravo srce Svete kongregacije kuca u odsecima za ekonomiju“, gdje se od sredine sedamdesetih godina XX vijeka, „mogućnost drugačijeg mišljenja polako marginalizovala, čak i ukidala“. Apologete neoliberalizma „zauzimaju uticajne položaje u obrazovanju (univerziteti i mnogobrojni `trustovi mozgova`), u medijima, na sastancima članova upravnih odbora u korporacijama i finansijskim institucijama, u ključnim državnim institucijama (ministarstva finansija, centralne banke)“. Takođe, oni zauzimaju mjesta i u uticajnim institucijama kao što su Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka, Svjetska trgovinska organizacija, koje dominantno „regulišu globalne finansije i trgovinu“. Tako je, kao „način mišljenja“ i „kao način diskursa“, neoliberalizam „ostvario hegemoniju“ jer je postao „inkorporisan u zdravorazumski način na koji mnogi od nas tumače, žive i razumeju svet“ (Sol, 2011: 351; Harvi, 2012: 15-16).

Neoliberalizam ostvaruje hegemoniju upravo tako što nameće određene vrijednosti ovladavajući svim područjima društvenog života – ekonomijom, politikom, kulturom, medijima, obrazovanjem.

*

*

*

*

Antonio Gramši je apostrofirao značaj *kulturne hegemonije* u društvenim promjenama, kao i utemeljenju vlasti. Razmišljajući kako ideje mogu postati vladajućim ideologijama, Gramši je zapravo isticao značaj i ulogu hegemonije.

U vremenu u kojem je dominiralo instrumentalno shvatanje države i ubjeđenje o državi-stroju kao mehanizmu puke ekspresije sile, Gramši pokazuje da je represivno obilježje države samo jedna dimenzija njene „prirode“, a da je druga involvirana u njenoj „socijalizirajućoj“ funkciji. U okviru klasične rasprave o odnosu „baze“ i „nadgradnje“ Gramšijevo se objašnjenje ne zadržava toliko na nivou analize „baze“ koliko na nivou tzv. „nadgradnje“. On doista ističe temeljno značenje *strukture* („baze“, ekonomskog načina proizvodnje) iako smatra izuzetno važnim i značenje *superstrukture* upravo zato što odnosi u superstrukturi značajno utiču i na same odnose u strukturi. Superstrukturu čine dva nivoa: „*političko društvo*“ i „*građansko društvo*“.

Područje države i društva, u okviru kojeg se vrši prisila, predstavlja „političko društvo“, koje je sastavljeno od javnih institucija (vlade, parlamenta, skupštine, sudstva, armije, policije, zatvora) preko kojih se neposredno primjenjuje vladavina.

Upravo, zato se za „političko društvo“ obično i kaže da je „država“ ili „noćni čuvar“. Ali, država ne može isključivo funkcionirati samo na nivou represivnog djelovanja institucija „političkog društva“; kao takva država nikad nije u stvarnosti postojala: čisto „političko društvo“ ne postoji i ono je uvijek određeno drugim nivoom, „građanskim društvom“, kao područjem koje ima izuzetnu važnost za obezbjeđivanje hegemonijskog idejnog, duhovnog i političkog uticaja kako države, tako i svake druge političke grupe koja želi da dominira u društvu.

Sama ideja o „građanskom društvu“ koje se nalazi u opoziciji prema „političkom društvu“, odnosno državi u užem smislu riječi, ima svoje korijene još u novovjekovnom mišljenju. Ubjeđenje da je društvo starije od upravljačke vlasti i da se upravljačka vlast temelji na ugovoru a društvo na prirodnim slobodama čovjeka - imalo je svoje značajno mjesto u teorijskim mišljenjima doba prosvijećenosti. Sasvim se jasnim pokazalo da je shvatanje građanskog društva kao zajednice slobodnih i jednakih građana - kao što je apostrofirano u francuskoj *Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina* (1789) - bilo od velikog značaja u borbi protiv despotizma. U tom smislu naglasak se stavljao na ljudska prava, značaj javnog mnjenja, udruženja i partija koje se ne bore toliko protiv države, koliko protiv apsolutističke monarhije. Upravo, na temelju toga su u prvi plan izbili republikanstvo i ustavna monarhija koji će u svakom pogledu bolje garantovati ljudska prirodna i ugovorna prava te na osnovu kojih će tadašnja društva moći postati građanskim državama.

Jasno je da se „građansko društvo“ ne može identifikovati sa sferom ekonomskih, nego duhovnih, ideoloških, „kulturnih“ i političkih interesa. Ono je sastavljeno od mnogobrojnih „privatnih“ institucija (porodice, škole, sredstava informisanja, kulturnih, sportskih, naučnih i drugih institucija) kojima se ostvaruje prevlast, pristanak, „konsenzus“. Ono pripada onom području na kojem se sučeljavaju različite ideologije, obezbjeđuje konsenzus i uspostavlja hegemonija. U njemu vladajuće grupe pretenduju na zadržavanje ideološke i političke dominacije, a podređene grupe na njenom osvajanju.

Samim uključivanjem „pristanka“ i „prinude“ te „građanskog društva“ i „političkog društva“ u „širi“ pojam „države“, znači da se država ne može isključivo identifikovati sa represijom, prinudom, prisilom pa i nasiljem, nego se u pojam „države“ i vladanja mora uključivati fenomen „pristanka“, „konsenzusa“, „saglasnosti“, „socijalizacije“. To znači da se država ne može isključivo shvatiti u instrumentalnom smislu kao nekakva „diktatura oligarhije“ ili „diktatura manjine“, mada se ne može zanemariti njena represivna uloga. Tako se pokazuje da i koncept pravne države podrazumijeva postojanje „civilnog društva“ koje označava razgraničavanje odnosa i odvajanje države od društva, „političkog“ od „građanskog društva“, ograničavanje državne djelatnosti na području privatnosti i području koje pripada društvu.

S druge strane posmatrano, u demokratskim okvirima postojanja vladavine prava i pravne države, civilno društvo je takođe javno područje

koje je institucionalno zaštićeno od države i u kojem pojedinci slobodno formiraju razna udruženja preko kojih zadovoljavaju svoje potrebe i interese. Civilno društvo je neka vrsta medijatora između države i društva u kojem se formiraju udruženja kao nosioci javnog mnjenja i kao akteri ili promoteri civilnog društva. Civilno ili građansko društvo je ono područje društva u okviru kojeg je moguć autonoman, dobrovoljan, javan, legalan i slobodan način organizovanja i udruživanja ljudi. Građansko društvo omogućava i stimuliše razvoj spontanih i autonomnih pokreta, udruženja i organizacija, omogućava osnivanje, udruživanje i samoorganizovanje pluralističkog društva, a onemogućava stapanje „građanskog društva“ sa državom i njegovo uništenje, onemogućava politički despotizam, socijalne neslobode i političke diskriminacije. Građansko društvo predstavlja samoorganizujuće pluralističko društvo autonomno i neposredno nezavisno od države (ali, doista, takvo u kojem i *država* na *demokratski način* djeluje boreći se za „pristanak“, „konsenzus“ i „prevlast“ kojima legitimiše sopstveni politički poredak). Iako u njemu djeluje država, kao i drugi politički subjekti, građansko društvo predstavlja institucionalizovano ali i autonomno područje zaštite privatnih i javnih sfera.

Time se pokazuje da je politička borba oko osvajanja prevlasti i vlasti u društvu, kao i dominantnog kulturnog i duhovnog uticaja u društvu, bitna karakteristika politike koja posebno dolazi do izražaja i na području civilnog društva. Država, dakle, ne egzistira samo kao „političko društvo“ ili samo kao „građansko društvo“ jer u

svom „čistom“ obliku ne postoje niti „političko društvo“ niti pak „građansko društvo“. Međutim, to ne znači da ne može doći do veće ili manje prevlasti jednog ili drugog nivoa. Upravo, prevlast jednog ili drugog nivoa supestrukture pokazuje veće ili manje postojanje *pristanka* ili *prinude*, *represije* ili *demokratije*. Država se ne može isključivo shvatiti u instrumentalnom smislu kao nekakva „diktatura oligarhije“ ili „diktatura manjine“, mada se ne može zanemariti njena represivna uloga (jer država kroz „političko društvo“ obezbjeđuje funkciju vladavine i održavanja vlasti). Država je društvena grupa, institucija i ustanova koja nastoji da kroz „građansko društvo“ ostvari proces disperzije ideologije i političke socijalizacije kako bi preko obezbjeđenog „pristanka“ legitimisala postojeći poredak. Država reguliše ravnotežu između pristanka i prinude, ona je „arhitekta konsenzusa“. U pojam „superstrukture“ i „države“ spadaju pojmovi „političkog društva“ i „građanskog društva“: država je „političko društvo“ plus „građansko društvo“ odnosno „hegemonija oklopljena prinudom“. Drugim riječima, država raspolaže dvostrukim aparatima uticaja: „ugnjetačkim“ i „ideološkim“, represivnim i nerepresivnim. Sami „državno ugnjetački aparati“ (vlada, administracija, policija, armija, sudstvo, zatvori) pripadaju javnom području i funkcionišu na prinudi, prisili, sili pa i nasilju, dok „državni ideološki aparati“ (porodica, škola, sredstva informisanja, kulturne i naučne institucije, crkve) najvećim dijelom pripadaju „privatnom području“ i funkcionišu na ideologiji i socijalizaciji.

Dakle, da bi ideje postale nekim dominantnim, vladajućim mišljenjem ili dominantom, vladajućom ideologijom, potrebno je da se ostvare kao dominantni hegemonijski obrazac mišljenja i dominantno hegemonijsko mišljenje. Ideje i mišljenja se moraju legitimirati kao vladajuće mišljenje, kao „opšte mišljenje“ (*sensu comune*), kao konsenzus i *Weltanschauung*, odnosno kao hegemonija. Na taj način u „civilnom“, odnosno „građanskom društvu“ (*società civile*) grupe ostvaruju *pristanak*, legitimirajući *svoje* vrijednosti, ideje i shvatanja kao *opšte*. Promjene u ekonomiji i politici su moguće ukoliko dođe do promjena u kulturi. Time se pokazuje značaj kulturne hegemonije (Kovačević, 1986).

Neoliberalizam se na globalnom području širi upravo kao kulturna, ekonomska i politička hegemonija.

Poput Gramšija, koji je govorio o značaju kulturne hegemonije, i teoretičari Frankfurtske škole a, posebno Horkhajmer i Adorno, su se osvrtni na mehanizme uticaja „*kulturne industrije*“ u društvu.

Prema njihovom mišljenju, moderna civilizacija je civilizacija „masifikacije“, tj. civilizacija „masovnog društva“ i „industrijske kulture“. Moderno društvo prolazi „kroz filtere kulturne industrije“ u kojem „tehnička racionalnost“ postaje „racionalnost gospodstva“ (Horkheimer, Adorno, 1974: 133).

*

*

*

*

Efektivna moć neoliberalnih institucija moguća je zahvaljujući postojanju hegemonijskog „orkestra“ u okviru kojeg značajnu ulogu imaju – *mediji*. Oni su bitni mehanizmi preko kojih se širi neoliberalna hegemonija.

Osnovni zadatak medija i drugih propagandnih agencija se odnosi na to da usmjeravaju „razmišljanje većeg dijela čovječanstva“. Sjedinjene Američke Države su gotovo bile prve koje su se u industriji počele baviti odnosima sa javnošću (*public relations*) s ciljem „kontrolisanja svijesti javnosti“ (Čomski, 2009a: 20; Čomski, 2009:b: 17).

Svojevremeno je Herbert Markuze govorio o ulozi sredstava informisanja u manipulativnom postupku stvaranja „čovjeka jedne dimenzije“. Sasvim ispravno je isticao da sredstva informisanja „donose propisane stavove i navike, izvjesne emocionalne i intelektualne reakcije koje povezuju, više ili manje ugodno, konzumatore s proizvođačima, a preko ovih s cjelinom. Proizvodi indoktriniraju i manipuliraju; oni proizvode krivu svijest koja je imuna spram svoje krivosti. Kad ovi beneficijalni proizvodi postaju pristupačni sve većem broju ljudi u sve više slojeva, tada indoktrinacija koju oni nose prestaje biti publicitet;

ona postaje način života. To je dobar način života – mnogo bolji nego prije – i, kao takav, on se protivi kvalitativnoj promjeni. Tako nastaje model *jednodimenzionalne misli i ponašanja* u kome su odbijene, ili reducirane na određenja univerzuma postojećeg, one ideje, aspiracije i objektivne mogućnosti koje, po svom sadržaju, transcendiraju postojeći svijet rasuđivanja i akcije. One su redefinisane racionalitetom danog sistema i njegova kvantitativnog rasta“ (Marcuse, 1968: 30).

Semantički postupak konformizacije individua, indoktrinacije i negacije kritičke i „transcendentne“ svijesti kao prtetpostavki ostvarenja neoliberalne hegemonije, temelji se na medijskoj manipulaciji.

U tom smislu Čomski navodi deset strategija manipulacije putem medija:

1. prvi način se odnosi na *preusmjeravanje pažnje*, što znači da se pažnja javnosti semantički preusmjerava sa važnih problema na one koji nisu važni; to je taj poznati postupak semantičkog terora u okviru kojeg se ljudima prikazuje nešto bitno da nije bitno, a nebitno se prikazuje kao bitno; neophodno je prezaposliti javnost poplavom različitih i nebitnih informacija, kako ljudi ne bi razmišljali i stekli osnovna saznanja u razumijevanju svijeta;
2. *stvaranje problema* – ili „problem-reagovanje-rješenje“ predstavlja takođe metodu manipulacije u

okviru koje se stvara problem da bi dio javnosti reagovao na njega; na primjer, potrebno je izazvati i prenositi nasilje sa namjerom da javnost lakše prihvati nasilje, potrebno je ograničavanje slobode ili poticanje ekonomske krize kako bi se uspješnije opravdalo rušenje socijalne države;

3. *postupnost promjena* – što znači, da bi javnost pristala na neku njoj neprihvatljivu mjeru, potrebno je uvoditi postepeno „na kašičicu“, mjesecima i, ako je to neophodno, godinama; promjene, koje bi mogle da izazovu otpor, ako bi bile izvedene naglo i u kratkom vremenskom roku, biće sprovedene politikom malih koraka; svijet se tako vremenom mijenja a da ova manipulativna neoliberalna praksa ne budi i ne razvija svijest o promjenama;
4. *odlaganje* – je način manipulativnog pripremanja javnosti na nepopularne promjene koje se najavljuje unaprijed i mnogo ranije; na taj način ljudi ne osjete odjednom svu težinu i opasnost promjena, jer se prethodno privikavaju na samu ideju o promjeni, a i „zajednička nada u bolju budućnost“ olakšava njihovo prihvatanje;

5. *upotreba dječijeg jezika* – znači da, kada se obraća odraslima, zapravo treba da se obraća kao kad se govori djeci, čime se postižu dva korisna učinka: prvo, javnost potiskuje svoju kritičku svijest i, drugo, poruka ima snažnije dejstvo na ljude; taj sugestivni mehanizam u velikoj mjeri se koristi i prilikom reklamiranja;
6. *buđenje emocija* – odnosno, zloupotreba emocija, predstavlja klasičnu tehniku koja se koristi u izazivanju „kratkog spoja“, prilikom razumnog prosuđivanja; kritičku svijest zamjenjuju emotivni impulsi (bijes, strah, itd.); upotreba emotivnog registra omogućava pristup nesvjesnom, pa je kasnije moguće na tom nivou sprovesti ideje, želje, brige, bojazni ili prinudu, ili pak izazvati određena ponašanja;
7. *neznanje* - siromašnijim slojevima treba onemogućiti pristup mehanizmima razumijevanje manipulacije njihovim pristankom; kvalitet obrazovanja nižih društvenih slojeva treba da bude što slabiji ili ispod prosjeka, da bi ponor između obrazovanja viših i nižih slojeva ostao nepremostiv;
8. *veličanje gluposti* - javnost treba podsticati u prihvatanju

- prosječnosti, i ljude je potrebno ubijediti da je nešto *in i u modi*, da je poželjno biti glup, vulgaran i neuk i, u tom pogledu, treba izazivati otpor prema kulturi i nauci;
9. *stvaranje osjećaja krivice* – jer manipulativna strategija koja podrazumijeva to da treba ubijediti svakog pojedinca da je samo i isključivo on odgovoran za sopstvenu nesreću, ili bilo šta drugo, a usljed oskudnog znanja, ograničenih sposobnosti, ili nedovoljnog truda; tako nesiguran i potcijenjen pojedinac, opterećen osjećajem krivice, odustaje od traženja pravih uzroka svog položaja i pobune protiv ekonomskog sistema;
  10. *zloupotreba znanja* – s obzirom na brz razvoj nauke u poslednjih 50 godina, stvara se rastuća provalija između znanja javnosti i onih koji ga posjeduju i koriste, a to su vladajuće elite koje lako tim znanjem manipulišu (Čomski, s.a.).

Propagandna manipulacija je prisutna svugdje – u školama i na fakultetima, filmovima, novinama, magazinima, radiju i TV programima, udžbenicima...

Tako se, napominje Roza Kori, u SAD već „šestogodišnjaci pretvaraju u žrtve propagandne mašinerije“ sveopšte totalne manipulacija i, u najnovije vrijeme, prema „*diktatu održivog*

razvoja“ famozne *Agende 21*. U tom smislu se razvijaju planovi korištenja zemljišta, planovi upravljanja vanrednim situacijama, pa „planovi za sprovođenje zakona, propis hrane, ograničenja energije, zakonodavne i pravne odluke – sve nas usmerava i formatizuje da bespogovorno prihvatimo Agendu za 21. vek kao akcioni plan za egzistenciju u okviru jedinstvene svetske fašističke države. Održivi razvoj ne tiče se recikliranja, već se tiče promene razmišljanja i kontrole pravaca kojim će se ljudska vrsta kretati u budućnosti. To je uređeno pomoću globalizacije, koja u osnovi predstavlja standardizaciju svih sistema. Da bi kontrolisali svet u eri elektronike, neophodno je sve standardizovati, nakon čega možete jednostavno da manipulirate. Zbog toga imate racionalizaciju svuda u svetu, umesto nacionalnih granica. Regionalizacija predstavlja osnov rekonfiguracije sveta i idealan metod za konačno uništenje nacionalnih država“. Tako se u *globalistanu* kao *novom svjetskom poretku* efikasno uspostavlja kontrola i dominacija nad osobama i društvom u cjelini. Da bi koncept bio ostvariv, neophodna je podrška „orkestra“ - vlade, obrazovnih i kulturnih institucija, medija, nevladinih organizacija, itd. Međutim, to još nije sve. Naime, da bi ovaj projekat potpuno bio ostvariv i da bi uspio, ključna su dva elementa ovog koncepta, a to su: „*pametni rast*“ i prostor „*divljine*“. Koncept „*pametnog rasta*“ se odnosi na ostvarenje ideje izmještanja stanovništva iz ruralnih, prigradskih područja i malih gradova u prenaseljene urbane cjeline koje će se, arhitektonsko-građevinski gledano, izgrađivati tako

da će zgrade morati biti više i uže. Na taj način će gradovi rasti u visinu, a smanjivaće se po svojoj širini, čime će ostati više prostora „divljini“ (šuma, livada, nekadašnjih predgrađa i sela). S obzirom da ljudi imaju destruktivni odnos prema prirodi, flori i fauni, njima će pristup ovim prostorima biti ograničen. Oni će živjeti u svojevrsnom getu uspješno hipernadziranih gradova u kojima će njihov način života i njihovo ponašanje biti apsolutno kontrolisani. A, kako će gradovi biti potpuno prenaseljeni, u njima će živjeti *neurotične* i *frustrirane osobe* koje će svoj život provoditi ili u *nasilju* (pa i zatvoru), ili u potpunoj *pasivnosti* i *povlačenju* u sebe. Tako se pokazuje da *Agenda 21* nastoji da propagira i proklamuje jedan nehumani programirani život potrošnje resursa u kojem bi biotehnologija ostvarivala proizvodnju vode i hrane. To nije ništa drugo do nastavak eugeničkih planova povezivanja Hitlerove biometrike i *Agende 21*. Projektovanje i standardizovanje života, zabranjivanje slobodnog korištenja prirode, kontrolisanje, ograničavanje i zabranjivanje kretanja ljudi, kao i zabranjivanje političkog neistomišljeništva i neslaganja, te ugrožavanje ljudskih prava i sloboda, pokazuje da se radi o jednom opasnom nastojanju izgradnje svojevrsnog koncentracionog logora potpuno totalitarnog društva (Kori, 2014).

Tako se pokazuje da je kritičko mišljenje sve manje prisutno, jer neoliberalizam negira kritičku misao. Ono na čemu insistira jesu konformizam i potpuna depersonalizacija koji se ostvaruju na različite načine, putem različitih medija i kroz različite društvene prakse disperzije

neoliberalne hegemonije, od kojih značajnu ulogu ima i – *obrazovanje*.

*

*

*

*

Neoliberalizam je ekonomska doktrina i ideologija koja favorizuje tržišnu, merkantilističku organizaciju društva čiji se cilj isključivo odnosi na proizvodnju profita i novca, a ne na zadovoljavanje ljudskih potreba pa, prema tome, i obrazovanja kao autentične ljudske potrebe. Kao ekonomska doktrina i ideologija koja štiti privatnu svojinu i profit, neoliberalizam se suprostavlja društvenim i univerzalnim vrijednostima. U tom smislu i insistira na obrazovanju koje nije orijentisano prema širenju i usvajanju kritičkih humanističkih znanja i vrijednosti, nego prema obrazovanju kao tržišnoj konkurentnoj i komercijalnoj robi stvaranja profitno korisnih vještina potrebnih tržištu znanja. Na taj način obrazovanje gubi svoju humanističku misiju.

Kao ekonomska doktrina i ideologija, neoliberalizam se istovremeno manifestuje i kao određena - *vrijednost*.

U suštini neoliberalizma se nalaze dvije povezane komponente. Prije svega, *ekonomska doktrina*, u čijoj je osnovi koncept privatizacije, liberalizacije, deregulacije i fiskalne i monetarne restrikcije a, s druge strane, i „*filozofija*“ koja ima za cilj „*negiranje univerzalnih vrijednosti*“. Doktrinarna pobjeda neoliberalizma zapravo je „u suprotnosti sa ostvarivanjem univerzalnih vrednosti, odnosno, sa interesom svih, interesom koji univerzalne vrednosti štite“ (Milutinović, 2014: 13,14).

Obrazovanje postaje sve više neoliberalno orijentisano i utemeljeno. Ono se razvija u skladu sa korporativnim pragmatičnim i komercijalnim interesima.

Njegova svrha se odnosi na „poboljšanje rezultata“ zaposlenih kako bi efikasno obavljali „dužnosti“ koje moraju obavljati. U tom smislu obrazovanje mora da bude *korisno* i da razvija vještine potrebne „korporativnim poslovnim strategijama“. Za ovakav tip obrazovanja za organizacije, ljudsko biće nije ni bitno (Bauman, 2009a: 148).

Naše današnje društvo je – *potrošačko društvo*, odnosno *konzumerističko društvo* ili *društvo konzumerizma*.

Konzumiranje nije isključiva pojava savremenog čovjeka, niti samo ljudskog društva jer „sva ljudska bića, i osim toga, sva živa stvorenja `konzumiraju` od pamtiveka“. Međutim, „potrošač u potrošačkom društvu je izrazito drugačije stvorenje od potrošača u svim drugim dosadašnjim društvima“. U „starijem tipu modernog društva“, odnosno u predindustrijskom periodu društvo je

obavezivalo „svoje članove prevashodno kao proizvođače“, dok moderno društvo „nema puno potrebe za mnoštvom industrijske radne snage“ i „umesto toga traži uključivanje članova sa njihovim potrošačkim sposobnostima“. Potrošačko društvo se ne može odvojeno posmatrati od psihologije samih potrošača. Naime, potrošačko društvo ne samo što nameće potrebe, nego te potreba nastaju i kao „želja“ potrošača. Bauman je decidan kada napominje da se često „kaže da potrošačko tržište zavodi svoje potrošače“, ali „da bi se to postiglo, potrebni su potrošači koji *žele* da budu zavedeni (kao što je gazdi fabrike, da bi mogao naređivati svojim radnicima, bilo potrebno osoblje sa čvrsto usađenim navikama discipline i slušanja naredbi). U potrošačkom društvu koje pravilno funkcioniše potrošači aktivno traže da budu zavedeni. Njihovi dedovi proizvođači živeli su od jednog obrta pokretne trake do sledećeg, identično njemu. Oni sami, za promenu, žive od draži do draži, od iskušenja do iskušenja, od mirisanja jedne poslastice do traganja za drugom, od gutanja jednog mamca do potrage za sledećim – svaka draž, iskušenje, poslastica i mamac su novi, drugačiji i više privlače pažnju od prethodnih. Ovakvo ponašanje je za istreniranog, zrelog potrošača prinuda, moranje; ipak, to `moranje`, taj internalizovani pritisak, nemogućnost da se živi na neki drugi način, pokazuje im se prerušeno u izvršavanje slobodne volje. Tržište ih je možda već izabralo kao potrošače i time im je oduzeta sloboda ignorisanja njegovih nagovaranja; ali pri svakoj sledećoj poseti nekom prodajnom mestu potrošači imaju razloga da osećaju da su oni – i možda samo

oni – tu glavni. Oni su sudije, kritičari i oni koji biraju. Konačno, oni mogu odbiti lojalnost ma kojem od beskonačnog izbora koji se nudi. Odnosno, osim izbora biranja između njih, ali taj izbor i nije stvar izbora“. A, kada je u pitanju psihološka „želja“ za potrošnjom, Bauman sasvim dobro primjećuje da u uslovima izrazitih socijalnih nejednakosti, svi ne mogu biti „uspješni“ potrošači. „Svako može biti *ubačen* u modus potrošača; svako može *poželeti* da bude potrošač i prepusti se pogodnostima koje taj način života nudi. Ali *ne može* svako biti potrošač. Nije dovoljno želeti; da bi se želja učinila stvarno poželjnom i tako izvuklo zadovoljstvo iz nje, mora se imati razumna nada u približavanje željenom predmetu. Ova nada, koju neki opravdano gaje, za mnoge druge je uzaludna. Svi smo mi osuđeni na život pun izbora, ali nemamo svi sredstva da budemo birači“ (Bauman, 2003: 253, 254, 257, 259).

Vrijednosti potrošačkog društva se nameću preko različitih neoliberalnih institucija: sve je na tržištu podložno ponudi i potražnji, i sve treba da se - *plaća*.

Čomski kritikuje neoliberalni koncept obrazovanja u Sjedinjenim Američkim Država koji kao paradigma neoliberalizma uništava sistem javnog školstva. Smatra da *obrazovanje ne treba da se plaća*. Navodi primjer kako se obrazovanje ne plaća u bogatim zemljama kao što su Finska i Njemačka. Čak se i u siromašnom Meksiku ono ne plaća. „Nema nijednog ekonomskog razloga da obrazovanje ne bude besplatno za sve. Ali zato postoje *društveni i politički* razlozi. A ti razlozi su

rezultat društvenih i političkih *odluka*“ (Čomski, 2017b: 81-82).

U skladu sa svojim mantroma neoliberalizam upravo pledira na privatizaciji državnog školskog sistema i svojim mjerama monetarne i fiskalne restrikcije razara školstvo i njegovo obrazovanje.

Države nastoje da nametnu sistem obrazovanja koji im ogovara, i on je uvijek sadržavao u sebi ideološku komponentu.

Gramši je govorio o širenju *hegemonije*, a Altiser o *ideološkim aparatima*.

Pored toga što država raspolaže represivnim institucijama (preko kojih koristi prinudu, prisilu i silu), ona koristi *ideološke aparate* koji se temelje na nekoj vrsti ideologije. U ove „aparate“ spadaju: školski, porodični, pravni, politički, sindikalni, informacioni, kulturni državni ideološki aparati (Altiser, 2015).

Dakle, država raspolaže dvostrukim aparatima uticaja: „ugnjetačkim“ i „ideološkim“. Prvi se temelje na *sili*, a drugi na *ideologiji*. Preko državnih ideoloških aparata širi se jedna koncepcija svijeta, ideologija i doktrina, ubjeđenja i shvatanja, pogled na svijet.

U neoliberalnim državama i onim orijentisanim prema neoliberalizmu obrazovanje se izgrađuje na principima neoliberalne doktrine. Navešćemo primjer iz Slovenije.

U slovenačkim školama se uvodi neoliberalna doktrina kako bi se učenici učili da „pravilno razmišljaju“ da bi se obogatili.

U školi će se učiti o značaju novca u životu, finansijskoj pismenosti, preduzetništvu i neoliberalnim kompetencijama. Na nastavi će

tinejdžeri u dobi od 12-18. godina učiti o tome da se razlike između bogatih i siromašnih temelje na boljim navikama bogatih u raspolaganju novcem.

U prvoj nastavnoj jedinici (*Šta moram promijeniti da bih imao više novca?*) ističe se uloga i značaj novca, kako bi djeca razvijala drugačiji odnos prema novcu i postala uspješnija. Smatra se da puno toga ljudi moraju promijeniti u svojim glavama kako bi razvili drugačiji odnos prema novcu i postali uspješni. Ističe se da, ako hoće više novca, ljudi moraju promijeniti način razmišljanja. Tvrdnja da su bogataši bogati samo zato što imaju bolje navike postupanja sa novcem krije individualizaciju odgovornosti, na jednoj strani individualizaciju zasluga bogatih, a na drugoj individualizaciju krivice siromašnih. Tako proizlazi da nije društvo sa svojim neoliberalnim kleptomanskim, pljačkaškim i neodgovornim oligarhijama krivo za postojanje lošeg stanja u društvu, nego da su za to krivi sami siromašni pojedinci zato što ne znaju postupati sa novcem. To je opasna ideologija mada je karakteristična za vrijeme u kojem živimo.

Kroz ponuđene nastavne jedinice će se mladi edukovati u prezentiranim znanjima o tome kako preživjeti sa džeparcem, zatim kako zaraditi dodatni evro, koje zanimanje odabrati, gdje i kako štedjeti, kako sebi postaviti određene finansijske ciljeve i ostvariti ih, kako osnovati preduzeće i slično. U 50 srednjih škola u Sloveniji već se izvodi dodatna nastava o preduzetništvu (*podjetniški krožek*).

Neoliberalna edukacija počinje svake godine sa motivacijskim vikendom; zatim slijedi

prepoznavanje vlastitih poslovnih ideja, modelovanje koncepta za razvoj vlastitog proizvoda, upoznavanje sa metodologijom poslovnog modelovanja i konceptom prototipiranja. I, na kraju se uči kako da se pridobiju klijenti, da se unaprijedi prodaja, traže poslovni partneri i investitori. Dakle, riječ je o promovisanju novog pogleda na svijet. Intencija je neoliberalna da se srednjoškolci osnaže da mogu lakše doći do cilja, a da se ne žale stalno na državu.

Inače, slovenački osnovnoškolci se o ličnim finansijama uče u petom i šestom razredu osnovne škole na predmetu *Domaćinstvo*. Dio tog predmeta nosi naziv *Ekonomika domaćinstva* u okviru kojeg učenicima govori kako da se postave unutar porodice upravljajući ljudskim resursima, vremenom, energijom, hranom, zdravljem, vrijednostima i okolinom. Učeći o vrijednostima, uče i o novcu, njegovoj funkciji, njegovoj ulozi kroz istoriju, pripremaju finansijski plan godišnjih troškova i upoznaju se sa terminima kao što su tekući račun, dionice, plaćanje na rate, itd. O preduzetništvu bi djeca trebala učiti u svim predmetima. Svi nastavni planovi za osnovne i srednje škole su 2008. godine bili prerađeni na način da sadrže *osam ključnih kompetencija*, kao što su: sporazumijevanje na maternjem jeziku, zatim sporazumijevanje na stranim jezicima, matematička kompetencija i osnovne kompetencije u nauci i tehnologiji, digitalna pismenost, učenje učenja, socijalne i državne kompetencije, samoinicijativnost i preduzetništvo, te kultura i izražavanje. Učenje ovih kompetencija predstavlja izraz volje i preporuke Evropske unije koja

kompetenciju samoinicijativnost i preduzetništvo određuje kao *sposobnost pojedinca za ostvarivanje sopstvenih ideja*. Zato pojedinac mora biti u stanju da uspješno uočava raspoložive prilike za lične, profesionalne i/ili poslovne aktivnosti, što znači da mora razumjeti ekonomiju, prilike i izazove sa kojima se susreće preduzetnik. Ono što se smatra bitnim je to da osoba zna ocijeniti vlastite prednosti i nedostatke, te da ima sposobnost da ocijeni i po potrebi prihvati rizike. Preporuka Evropske unije je takođe u skladu sa ideologijom individualizacije odgovornosti za vlastiti život, a riječ kompetencija nije samo sinonim za riječ znanje; kompetencije su troškovima ograničena znanja, vitka znanja, znanja po mjeri kapitala, znanja čija osnovna namjena nije zadovoljstvo radnog čovjeka, već pragmatičnost, efektivnost i profit kapitala. Analiza nastavnog procesa putem kompetencija, predstavlja pokušaj da znanje postane mjerljivo, što je vizija neoliberalizma. Poznati ideolog neoliberalizma, Milton Fridman, je isticao da školovanje predstavlja oblik investiranja u ljudski kapital, kao što postoji i investiranje u mašine, zgrade i slično, kao oblike neljudskog kapitala. Efektivna uloga i funkcija obrazovanja se odnosi na povećanje ekonomske produktivnosti ljudskog bića. Ako pojedinac u tome uspije u društvu, biće sasvim nagrađen dobijanjem veće naknade za svoj efikasni rad. Prema tome, kada se govori o ideologiji ljudskog kapitala, zapravo se radi o podređivanju rada i osobe kapitalu, za kojeg je kvalitetan proizvod školskog sistema onaj pojedinac koji se osjeća odgovornim za svoj uspjeh i koji je zato zauvijek prisiljen na ulaganje u sebe, na

poboljšanje vlastitih kompetencija (Kurtović, 2015).

U svom diskursu o rješenju problema održivog razvoja Ujedinjene nacije su preporučile *deset ciljeva održivog razvoja*, od kojih se jedan odnosi i na obrazovanje. Međutim, i on je neoliberalno definisan, u smislu „*obezbeđivanja efektivnog obrazovanja*“ s ciljem formiranja vještina „dobrog građanina“ koji bi bio osposobljen za „pronalaženje pristojnih poslova“ (Saks, 2014: 460).

Eto, to je neoliberalni koncept primjenjen u oblasti obrazovanja, naravno u društvima razvijenog standarda. Ali, kako da se primjeni u siromašnim zemljama čije stanovništvo pa, prema tome, i mladi, žive u apsolutnom siromaštvu i bore se da prežive.

Pod uticajem neoliberalizma, kritičko i humanističko obrazovanje se potiskuju, a nameće se ono obrazovanje koje je *pragmatskog i merkantilističkog* karaktera.

Takvo obrazovanje sužava „vidike i poimanje“, ono će „obeshrabriti slobodnu misao“ a ljude učiti „da budu poslušni“. U tom smislu *neoliberalna korporativizacija univerziteta* snažno nameće „kulturu poslovne `produktivnosti`“ na različite načine, pa i preko standardizovanih testova, ali i drugih sredstava, koja „pouzdanu ubijaju volju za učenjem“ i „od studenata stvaraju materijal za lako oblikovanje i manipulaciju“. Upravo tako se napušta koncept humanističkog, kritičkog obrazovanja, onog obrazovanja koje će „omogućiti da sledi sopstveni put i razvoja

kreativnosti i slobode misli“ (Čomski, 2016: 34-36).

Neoliberalno korporativno obrazovanje je suprostavljeno idealima Humanizma i Renesanse, Prosvjetiteljstva i uopšte kritički i humanistički orijentisanog obrazovanja. Pod snažnim uticajem neoliberalizma obrazovanje u potpunosti postaje komercijalizovano i podređeno snažnim interesima korporacija, njihovog biznisa i kapitala, što za posljedicu ima - *pad kvaliteta obrazovanja*.

Neoliberalizam razvija mehaničke vještine ne podstičući stvarnu kreativnost, autonomnost, individualnost i nezavisnost. Čomski i ističe da je u pitanju naglasak na ocjenjivanju „djece i nastavnika“ gdje „se učenje svodi na pripreme za testove“. Nije to bezazlen postupak, već posmatrano u manipulativnom smislu, ovo testiranje je veoma „ozbiljna stvar“ gdje „testovi utiču kako na sudbinu učenika, tako i nastavnika“. Sada se nastavnici „ne rangiraju prema svojoj sposobnosti da pomognu djeci da ostvare svoje potencijale i istraže svoja kreativna interesovanja. Te stvari ne podliježu testovima. Nastavnik ne može da bude kreativan, maštovit niti da uzima u obzir različite potrebe učenika. Učenici, s druge strane, ne mogu da slijede svoja interesovanja, jer moraju da uče za sutrašnji kontrolni zadatak. A od rezultata testova zavisi i budućnost učenika i nastavnika. Za početak, ne morate sve vrijeme ocjenjivati ljude... Oni ne moraju stalno bivati rangirani prema nekim vještačkim standardima. Sam sistem vrjednovanja je potpuno vještački. Nastavnici se ne rangiraju prema svojoj sposobnosti da pomognu djeci da ostvare svoje

potencijale i istraže svoja kreativna interesovanja. Te stvari ne podliježu testovima... Vi rangirate, ali to je uglavnom besmisleno i samo po sebi štetno. Pretvara nas u osobe koje svoje živote posvećuju boljem rangiranju, umjesto da činimo stvari koje su vrijedne i važne". Ovakav instrumentalni i neracionalni vid ocjenjivanja u osnovnoj školi je veoma razoran. Jer, kad djeca "stignu do trećeg razreda, stvara se podjela na glupe i pametne. Ako si svrstan među glupe, onda te škola tretira na potpuno drugačiji način nego kad si među pametnima. Zamislite šta to čini djeci. Ona to veoma ozbiljno shvataju, što je pogubno za njih, a pritom nema nikakve veze sa obrazovanjem". Iako neoliberalno determinirano obrazovanje nije takvo, ipak obrazovanje treba da bude u funkciji potpunog razvijanja lične kreativnosti i individualnih potencijala. "Možda nećete biti sjajni u školi, ali ćete biti odličan umjetnik. Šta je loše u tome? To je samo drugačiji način da živite ispunjenim životom, da oplemenite i sebe i one oko vas". Tako se pokazuje da je ideja rangiranja i klasifikovanja veoma štetna jer je dio sistema koji treba da stvori tzv. „ekonomskog čovjeka". U suštini, „to je neko ko racionalno kalkuliše kako da poboljša sopstveni status i svoje bogatstvo, ne obraćajući pažnju ni na šta drugo. Ko teži da gomila materijalna dobra, jer je to ono što može da se izmjeri. Ako ste dobri u tome, onda ste racionalna osoba koja donosi odluke na osnovu činjenica. Povećavate svoj 'ljudski kapital' koji možete da prodate na tržištu... O kakvom to čovjeku govorimo? Da li je to ljudsko biće koje želimo da stvorimo? Svi ti mehanizmi – testiranje, procjenjivanje, mjerenje, vrjednovanje –

prisiljavaju ljude da razviju takve osobine... A takve ideje imaju svoje posljedice..." (Čomski, 2015).

Davnih 40-tih godina XX vijeka je Karl Manhajm sasvim dobro isticao ulogu obrazovanja u postupku ostvarivanja *socijalne kontrole*.

Posebno je isticao da „obrazovne metode“ uopšte „ne nastaju odvojeno“, već uvijek nastaju „u sklopu opšteg razvoja `socijalnih tehnika`“. Obrazovanje je „jedan od načina da se utiče na ljudsko ponašanje“, ono je „sredstvo društvene kontrole“. Bilo kakva promjena socijalne kontrole sasvim jasno se odražava i „na obrazovanje“ (Manhajm, 2009: 96-97).

Neoliberalni tržišni, komercijalni i profitabilni principi određuju sve pa, prema tome, i *obrazovni sistem i naučna istraživanja*. Tržište je *spiritus movens* neoliberalizacije obrazovanja. Ideja uma i humaniteta sada je zamijenjena i nadomještena neoliberalnom komercijalizovanošću i pragmatičnošću. Tržište postepeno ulazi u prostore Univerziteta uspostavljajući preko politike kontrolu nad njim što, za posljedicu, ima gubitak njegove autonomije. Kroz razne besmislene i stupidne kvantifikacijske postupke vrednovanja, akreditacija, evaluacija i samoevaluacija (unutrašnjih i vanjskih, eksternih i internih, “licenciranih” i “sertifikovanih”) – kao privida autonomije – uspostavlja se kontrola Univerziteta. Sve postepeno postaje zavisno od korporativnih komercijalnih tržišnih interesa i korporacija koje naručuju i finansiraju neophodne komercijalne naučno-istraživačke projekte.

Na taj se način ostvaruje neoliberalni povezanost između univerziteta i korporacija, odnosno nauke i biznisa. „Univerziteti imaju istraživače i naučnike, korporacije imaju novac“. Međutim, ovaj na izgled jednostavan spoj ima i svoje društvene i kulturne posljedice a one se odnose na izraženi korporativni napad na obrazovni sistem što, zapravo, implicira kako na napad na nacionalnu istoriju, tako i napad na nacionalnu kulturu i nacionalne vrijednosti (Marlou, Robertson, 2003: 90, 96).

Kako je napad na obrazovanje zapravo napad na nacionalnu kulturu i njene vrijednosti, jačanje neoliberalnih školskih i obrazovnih institucija generira nacionalnu deidentifikaciju, pa i nacionalnu dezintegraciju. A upravo to i odgovara neoliberalizmu kojem smetaju bilo kakve barijere.

U neoliberalnim okvirima, profitabilno uspješna komercijalizacija obrazovanja daje mogućnost univerzitetima da na tržištu zarade novac tako da sada neoliberalni „univerzitetski zvaničnici pozdravljaju potencijalne nove izvore koji im mogu pomoći da finansiraju program koji obećava ili da spreče nailazeći deficit. Oni željno istražuju priliku i računaju prihode koje će doneti“ (Bok, 2005: 98).

Kriza obrazovanja je posljedica neoliberalnog pritiska na obrazovne institucije i prihvatanja neoliberalnog koncepta tržišne orijentacije i komercijalizacije obrazovanja od strane Univerziteta i školskog sistema. Neoliberalno orijentisano obrazovanje negira kritičko mišljenje i implicira izbacivanje disciplina kritičkog mišljenja kao što su filozofija i

sociologija iz nastavnih planova. Univerzitet je nekada bio prostor znanja i autonomnog mišljenja, a danas je servis klijenata (studentata i korisnika iz privrede, firmi, preduzeća i korporacija); nekada je bio neprofitabilan i nije bio okrenut biznisu, a danas je profitabilan i u službi je korporacija. Univerzitet je nekada bio prostor znanja i autonomnog mišljenja, a danas je servis klijenata (studentata i korisnika iz privrede, firmi, preduzeća i korporacija).

Univerzitet je tehnički servis neoliberalnog korporativnog kapitalizma. Postao je Trojanski konj koji uništava kritičku misao Univerziteta.

Pored ovog *komercijalnog* problema koji razara obrazovanje, treba pomenuti još jedan problem koji se odnosi na *političku dimenziju* obrazovanja i obrazovnog sistema u totalitarnim političkim praksama i totalitarnim društvima koji predstavljaju i refleksiju samog neoliberalizma.

S obzirom da je ideal totalitarnih političkih praksi izgradnja zatvorenog, svojevrsnog koncentracionog logora, jasno je da u njemu i obrazovanje dobiva određeno bitno značenje.

Roza Kori uzima za primjer klimatske promjene kao razlog za kontrolu društva. U tom smislu Kori navodi *Agendu 21* Ujedinjenih nacija, tvrdeći da je „Agenda 21 šematski plan, akcioni plan za uspostavljanje apsolutne kontrole nad svom vodom, zemljom, svim biljkama, mineralima, infrastrukturom, sredstvima za proizvodnju, edukacijom, energijom, informacijama i svim ljudskim bićima na svetu“. Za Rozu Kori, *Agenda 21* predstavlja totalitarni plan korporacijskog otimanja resursa od strane *svjetske vlade*. Zapravo, riječ je o uspostavljanju apsolutne totalitarne

kontrole nad pojedincima i nad društvom preko nametanja koncepta „*održivog razvoja*“. Da bi postupak bio uspješan, neophodno je neutralisati opoziciju zašto služi ideološki koncept *komunitarizma*. Osnovna ideja komunitarizma je da individualna i socijalna prava ne predstavljaju aksiom i konstantu, već da se oni moraju izbalansirati sa pravima zajednice. Upravo, za *Agendu 21* je to globalna zajednica sa svjetskom vladom koja određuje i kontroliše nivo ličnih prava. Kako *Agenda 21* insistira na promjeni starog načina razmišljanja, istovremeno ona insistira i na njegovoj standardizovanoj promjeni i izgradnji novog oblika razmišljanja i nove svijesti, što je moguće pomoću – *obrazovanja* (Kori, 2014).

Tako se pokazuje da je *novom svjetskom poretku* i *novoj svjetskoj vladi* neophodno obrazovanje koje uspješno ostvaruje manipulativni postupak zaglupljivanja i depersonalizovanja osoba koje nemaju dušu a mogu se potpuno programirati kao i mašine. Potrebno je standardizovano globalno obrazovanje koje će uspješno modelirati ljudsku svijest i zaglupiti je. Takvo obrazovanje samo je dio šire strategije socijalne kontrole. A, to i jeste ideal kojem teži neoliberalizam u manipulativnom postupku ostvarenja svoje hegemonije.

LITERATURA

- Altiser, Luj (2015). *Ideologija i državni ideološki aparati*, Beograd: Karpos.
- Bakan, Joel (2006). *Korporacija: patološka težnja za profitom i moći*, Zagreb: Mirakul.
- Balj, Branko (2013). *Neoliberalizam – redukovana praktična filosofija*, Zrenjanin: IP Beograd.
- Bauman, Zigmunt (2010). *Fluidni strah*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Bauman, Zigmunt (2009a). *Fluidni život*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Bauman, Zygmunt (2009b). *Postmoderna etika*, Zagreb: AGM.
- Bauman, Zigmund (2003). „Turisti i vagabundi“, u: *Globalizacija – mit ili stvarnost* (Priredio Vladimir Vuletić), Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Berč, Kin i Mihnjenko, Vlad (2012). *Uspon i pad neoliberalizma – kraj jednog ekonomskog poretka?* Beograd: Zavod za udžbenike.
- Bok, Derek (2005). *Univerzitet na tržištu: komercijalizacija visokog školstva*, Beograd: CLIO.
- Bruce, Steve (2005). *Sociologija*, Sarajevo: Šahinpašić.
- Chossudovsky, Michel (2008). *Globalizacija bijede i novi svjetski poredak*, Zagreb: Prometej.
- Čomski, Noam (2008). *Hegemonija ili opstanak*, Novi Sad: Rubikon.

- Čomski, Noam (2009a). *Imperijalne ambicije (Razgovori s Noamom Čomskim)*, Beograd, „Beoknjiga“.
- Čomski, Noam (2016). *Jer mi tako kažemo*, Beograd: Službeni glasnik.
- Čomski, Noam (2009b). *Kontrola medija (Spektakularna dostignuća propagande)*, Novi Sad: Rubikon, Beograd: Beoknjiga.
- Čomski, Noam (2013a). *Moć i teror*, Beograd: Vulkan.
- Čomski, Noam (2017a). *O anarhizmu*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Čomski, Noam (2017b). *Rekvijem za američki san: deset principa koncentracije bogatstva i moći*, Novi Sad: Akademska knjiga.
- Čomski, Noam (2013b). *Snovi i nadanja*, Beograd: Vulkan.
- Čomski, Noam (1999). *Šta to (u stvari) hoće Amerika*, Beograd: Institut za političke studije.
- Droa, Rože-Pol (2010). *Zapad objašnjen svima*, Beograd: Geopoetika izdavaštva.
- Dušanić, B. Jovan (2015). *Neoliberalizam: rasprave u Akademiji ekonomskih nauka*, Beograd: Catena mundi.
- Džesop, Bob (2012). „Od hegemonije do krize? Stalna ekološka dominacija neoliberalizma“, u: *Uspon i pad neoliberalizma – kraj jednog ekonomskog poretka* (Priredivači Kin Berč i Vlad Mihnjenko), Beograd: Zavod za udžbenike.
- Fridman, Milton (2012). *Kapitalizam i sloboda*, Beograd: Službeni glasnik.

- Fuzaro, Danijel (2013). *Krvave ruke neoliberalizma*, Intervju, Beograd: Pečat, br. 284, 2013.
- Gidens, Entoni (2005a). *Odbegli svet: kako globalizacija preoblikuje naše živote*, Beograd: Stubovi kulture.
- Gidens, Entoni (2005b). *Sociologija*, Beograd: Ekonomski fakultet.
- *Globalizacija i suverenost* (2014). Zbornik radova (Priredio: Braco Kovačević), Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.
- Goldsmit, Edvard (2003). „Globalna trgovina i životna sredina“, u: *Globalizacija: argumenti protiv*, (Priredili Džeri Mander i Edvard Goldsmit), Beograd: CLIO.
- Harvi, Dejvid (2012). *Kratka istorija neoliberalizma*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Held, Dejvid (2009). „Moderna država i diskurs o suverenitetu“, u: *Koncepti i problemi političke teorije: izvori*, (Priredili: Nenad Kecmanović, Bojan Vranić), Beograd: Fakultet političkih nauka – Čigoja štampa.
- Horkheimer, Max, Adorno, Theodor (1974). *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Klark, Toni (2003). „Mehanizmi vladavine korporacija“, u: *Globalizacija – argumenti*

protiv (Priredili: Džeri Mander i Edvard Goldsmit), Beograd: CLIO.

- Klein, Naomi (2008). *Doktrina šoka (uspon kapitalizma katastrofe)*, Zagreb: Grafički Zavod Hrvatske.
- Klein, Naomi (2003). *Ograde i prozori: dopisi s linija fronte spora o globalizaciji*, Zagreb: V. B. Z.
- Koka, Jirgen (2016). *Istorija kapitalizma*, Beograd: CLIO.
- Kovačević, Braco (2016). *Država i desuverenizacija*, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja; 37-47. Dostupno na:
<http://www.defendologija-banjaluka.com/files/Knjiga.Drzava.i.desuvenizacija.Braco.Kovacevic.pdf>
- Kovačević, Braco (2017). „Globalni ekonomski rat i humanitarne intervencije“, u: *Globalizacija i glocalizacija: međunarodni tematski zbornik* (Uredili i priredili Uroš Šuvaković, Olivera Marković-Savić), Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini - Kosovska Mitrovica; Beograd, Kosovska Mitrovica, Srpsko sociološko društvo – Institut za političke studije - Beograd, Kosovska Mitrovica.
- Kovačević, Braco (1986). *Gramsci i marksizam (Konceptija hegemonije Antonija Gramscija)*, Banja Luka: Glas.

- Kovačević, Braco, Petrović, Jagoda (2018). *Siromaštvo i migracije: (bosanskohercegovačka perspektiva)*, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka. Dostupno na: <https://www.defendologija-banjaluka.com/files/Siromastvo.i.migracije.Braco.Kovacevic.i.Jagoda.Petrovic.pdf>
- Kovačević, Braco (2018). *Zarobljena država*, Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, Banja Luka. Dostupno na: <https://www.defendologija-banjaluka.com/files/Zarobljena.drzava.Braco.Kovacevic.Banjaluka.2018.pdf>
- Krivak, Marijan (2008). *Biopolitika: nova politička filozofija*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- Kukić, Slavo (1995). *Sociologija*, Mostar: Napredak.
- Kukić, Slavo (2014). „Za globalizaciju solidarnosti i humanizma a protiv izrabljivanja i svijeta kapitala“, u: *Globalizacija i savremenost*, Zbornik radova (Priredio: Braco Kovačević), Banja Luka: Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska, socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja.

- Lape, M. Franses, Kolins, Džozef, Roset, Piter (2005). *Dvanaest mitova o gladi u svetu*, Beograd: CLIO.
- Mander, Džeri (2003). „Pravila korporacijskog ponašanja“, u: *Globalizacija – argumenti protiv* (Priredili: Džeri Mander i Edvard Goldsmit), Beograd: CLIO.
- Manhajm, Karl (2009). *Dijagnoza našeg vremena: ratni eseji jednog sociologa*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Marcuse, Herbert (1968). *Čovjek jedne dimenzije*, Sarajevo: Veselin Masleša.
- Marlou, Mod i Robertson, Heder-Džejn (2003). „Homogenizacija školstva“, u: *Globalizacija – argumenti protiv*, (Priredili Džeri Mander i Edvard Goldsmit), Beograd: CLIO.
- Milošević, Zoran (2014). *Unija korporativnog kapitalizma: ekonomski, politički i kulturni instrumenti Novog svetskog poretka*, Beograd: Institut za političke studije.
- Milutinović, Vladimir (2014). *Neoliberalna bajka: kritika neoliberalne ideologije*, Beograd: Dosije studio.
- Moris, Dejvid (2003). „Slobodna trgovina: veliki uništitelj“, u: *Globalizacija – argumenti protiv*, (Priredili Džeri Mander i Edvard Goldsmit), Beograd: CLIO.
- Pečujlić, Miroslav (2002). *Globalizacija: dva lika sveta*, Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Reinert, S. Erik (2006). *Globalna ekonomija: kako su bogati postali bogati i*

zašto siromašni postaju siromašniji, Beograd: Čigoja štampa.

- Rizici i bezbjednosne prijetnje (2015). Zbornik radova (Priredio Braco Kovačević), Banja Luka.
- Rodrik, Deni (2013). *Paradoks globalizacije: zašto svetsko tržište, država i demokratija ne idu zajedno*, Beograd: JP Službeni glasnik.
- Saks, D. Džefri (2014). *Doba održivog razvoja*, Beograd: Centar za međunarodnu saradnju i održivi razvoj - Službeni glasnik.
- Shiva, Vandana (2006). *Ratovi za vodu: privatizacija, zagađivanje i profit*, Zagreb: D. A. F.
- *Siromaštvo i globalna bezbjednost* (2012). Zbornik (Ur. Braco Kovačević), Banja Luka.
- Sol, Ralston Džon (2011). *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, Beograd: Arhipelag.
- Solženjicin, Aleksandar (1988). *Arhipelag Gulag 1918-1956*, t. I, Beograd: Rad.
- Stajenberg, H. Ričard (2008). „Ko je suveren?“ u: *Suveren i suverenost: između pojma, fikcije i političke emocije* (Priredili Petar Bojanić, Ivan Milenković), Beograd: Službeni glasnik.
- Šijaković, Ivan (2008). *Sociologija – uvod u razumevanje globalnog društva*, Banja Luka: Ekonomski fakultet.
- Šijaković, Ivan, Vilić, Dragana (2010). *Sociologija savremenog društva*, Banja Luka: Ekonomski fakultet.

- Šimleša, Dražen (2013). *Kako potrošiti svijet: mala škola ratova za resurse*, Zagreb: Društvo za promicanje književnosti na novim medijima.
- Šiva, Vandana (2003). „Svet na ivici“, u: *Na ivici – Živeti sa globalnim kapitalizmom* (Priredili Entoni Gidens i Vil Haton), Beograd: Plato.
- Šolte, Art Jan (2009). *Globalizacija: kritički uvod*, Podgorica: CID.
- Vestad, Arne Od (2008). *Globalni hladni rat: intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*, Beograd: Arhipelag.

Internet izvori:

- <http://www.bigportal.ba/comski-eu-prijeti-raspad-zbog-kraha-neoliberalne-politike/>
- Čomski, Noam (s.a.). *Deset strategija manipulacije ljudima*; <http://www.medijskapismenost.net/dokumenat/comski:-Deset-strategija-manipulacije-ljudima> (25.01.2018).
- Čomski, Noam (2015). *Sistem vrjednovanja učenika i nastavnika vještački*; Dostupno na: <http://www.6yka.com/novost/87359/comski-sistem-vrjednovanja-ucenika-i-nastavnika-vjestacki>, (26.01.2018).
- Katić, Nebojša (2008). *Kriza etike i etika krize*; Dostupno na:

<https://nkatic.wordpress.com/2008/12/30/kriza-etike-i-etika-krize/> (08.10.2018).

- Kori, Roza (2014). *Agenda 21 je plan UN za porobljavanje čovečanstva od strane globalnog korporativnog sistema*. Dostupno na: <http://www.intermagazin.rs/roza-kori-agenda-21-je-plan-un-za-porobljavanje-covecanstva-od-strane-globalnog-korporativnog-sistema/> (13.02.2019).
- Kurtović, Enes (2015). *Neoliberalizam u školama*; Dostupno na: <https://www.skolegijum.ba/tekst/index/606/neoliberalizam-u-skolama> (20.05.2018).
- http://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/world_prison_population_list_11th_edition_0.pdf
- <https://rs-lat.sputniknews.com/svet/201608151107764395-amerika-zatvori/>
- <http://www.rtvbn.com/3915446/u-bih-zivi-12000-modernih-robova>
- <https://www.statista.com/statistics/262961/countries-with-the-most-prisoners/>
- www.vaseljenska.com/ekonomija/josef-stiglic-kako-je-mmf-unistavao-drzave/

BRACO KOVAČEVIĆ
NEOLIBERALNA HEGEMONIJA

Štampa:
MARKOS, Banja Luka

Za štampariju:
Igor Jakovljević

Tehnička priprema:
Danijel Jović

Tiraž:
200

Ilustracija na koricama: Abraham Storck, *Scene u južnoj luci s trgovcima*.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316.324.8:321.01

КОВАЧЕВИЋ, Брацо, 1952-

Neoliberalna hegemonija / Braco Kovačević. - Banja Luka :
Evropski defendologija centar za naučna, politička, ekonomska,
socijalna, bezbjednosna, sociološka i kriminološka istraživanja, 2019
(Banja Luka : Markos). - 129 str. ; 21 cm

Tiraž 200. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. -
Bibliografija: str. 119-129.

ISBN 978-99976-22-43-3

COBISS.RS-ID 7834648

ISBN 978-99976-22-43-3

9 789997 622433